

**ЎЗБЕКИСТОН АЛОҚА ВА АХБОРОТЛАШТИРИШ АГЕНТЛИГИ
ТОШКЕНТ АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ**

ЗИЁЕВ ИХТИЁР МАРДОНОВИЧ

**WEB ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНГАН ҲОЛДА БОЖХОНА
АХБОРОТ ТИЗИМИНИ ЯРАТИШ**

5521900- «Информатика ва ахборот технологияси» йўналиши

« Информатика ва ахборот технологияси » йўналиши бўйича бакалавр
даражасини олишга

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

БМИ кўриб чиқилди ва ҳимояга
тавсия этилди “АТДТ” кафедраси
муздари т.ф.д., профессор
Нишанов А.Х. _____

« ___ » _____ 2012 йил

Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги

Қодиров Ф. _____

«Математика ва ахборот
технологиялари институти»
Мусаев Ф.А. _____

« ___ » _____ 2012 йил

« ___ » _____ 2012 йил

ТОШКЕНТ – 2012 йил

ЎЗБЕКИСТОН АЛОҚА ВА АХБОРОТЛАШТИРИШ АГЕНТЛИГИ
ТОШКЕНТ АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ
Ахборот технологиялари факультети Ахборот технологиялари дастурий
таъминоти” кафедраси йўналиши (мутахассислик) Информатика ва
ахборот технологияси

ТАСДИҚЛАЙМАН

Кафедра мудири

Нишанов А.Х. _____

2012 йил “__” _____

Битирув малакавий ишига

Т О П Ш И Р И Қ

Зиёев Ихтиёр Мардонович _____

(фамилияси, исми, оатсининг исми)

1. Иш мавзуси “Web технологиялардан фойдаланган ҳолда божхона ахборот тизимини яратиш”
2. 2012 йил “12” январдаги 26-07 -сонли буйруқ билан тасдиқлайман
3. Ишни ҳимояга топшириш муддати _____ йил
4. Ишга оид дастлабки маълумотлар: тадқиқот тизимининг тавсифи, тизимни яратишга техник топшириқ, объектнинг тизимли ва ишчи лойихаси ва ҳ.к.лар
5. Ҳисоблаш-тушунтириш ёзувнинг мазмуни (ишлаб чиқиладиган масалалар рўйхати): танланган мавзунинг долзарблигини асослаш; тадқиқоднинг мақсади ва уни амалга оширишда ҳал қилиниши лозим бўлган масалаларни аниқлаштириш; тадқиқод предмети ва объектини аниқлаш ва тавсифлаш; тадқиқод натижаларини таҳлил қилиш ва қайта ишлашни олиб бориш; хулосалар келтириб чиқариш, олинган натижаларни баҳолаш ва иқтисодиётнинг мос соҳасига тайинли таклифлар бериш.
6. График материаллар рўйхати: 1) web га асосланган форумларни ташкил қилиш услубини яратиш, уни лойиҳалаш; 2) маълумотлар базасини танлаш; 3) дастурий таъминотни тузиш учун дастурлаш

тилини танлаш; 4) Фойдаланувчи Web интерфейсини ишлаб чиқиш;

5) хулоса

7. Топшириқ берилган сана _____

Раҳбар _____

(имзо)

Топшириқ олдим _____

(имзо)

8. Ишнинг айрим бўлимлари бўйича маслаҳатчилар

Қисм	Маслаҳатчи ўқитувчининг Ф.И.Ш.	Имзо, сана	
		Топшириқ берилди	Топшириқ олинди
Кириш	Мусаев Ф.А.	19.01.2012	19.02.2012
Назарий қисм	Мусаев Ф.А.	10.02.2012	10.02.2012
Асосий қисм	Мусаев Ф.А.	30.03.2012	30.03.2012
Амалий қисм	Мусаев Ф.А.	13.04.2012	13.04.2012
Яқуний қисм	Мусаев Ф.А.	15.05.2012	15.05.2012
Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги	Агзамова М.	30.05.2012	30.05.2012

9. Ишни бажариш графиги

Т/р	Иш қисмларининг номи	Бажариш муддати	Раҳбар (маслаҳатчи белгиси)
1	Интернет ахборот макони сифатида	28.01.2012	
2	Хамжихатликда муаммоларни хал қилиш усулари	21.02.2012	
3	Web форумлар илмий муаммоларни хал қилувчи тизим сифатида	26.03.2012	
4	Хулоса ва тавсиялар	13.05.2012	
5	Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги	30.05.2012	

Битирувчи _____
(имзо)

2012 йил «__» _____

Раҳбар _____
(имзо)

2012 йил «__» _____

МУНДАРИЖА

КИРИШ.....	
I-БОБ. ТИЗИМЛИ ТАХЛИЛ ВА МАСАЛАНИНГ ҚЎЙИЛИШИ.....	
I.1. Интернет ахборот макони сифатида.....	
I.2. Хамжимаълумотниликда муаммоларни хал қилиш услублари.....	
I.3. Жахон молиявий иқтисодий инқирози даврида тармоқлари фаолияти....	
I.2. Масаланинг қўйилиши.....	
II- БОБ. АСОСИЙ ҚИСМ.....	
II.1. Visual Basic датурла тили хақида.....	
II.2. Visual Basic дастурлаш тили имкониятлари.....	
II.3. Глобал компьютер тармоқларининг тижоратда қўлланилиши.....	
III-БОБ. ҲАЁТ ФАОЛИЯТИ ХАВФСИЗЛИГИ	
III.1. Ёругликнинг асосий тавсифлари ва ўлчов birlikлари.....	
III.2. Ёритишга қўйиладиган асосий талаблар ва ёритиш усуллари.....	
III.3. Сунъий ҳамда табиий ёритиш манбалари ва нормалари.....	
III.4. Сунъий ёритилишни ҳисоблаш.....	
Хулоса.....	
Фойдаланилган адабиётлар.....	
Илова.....	

КИРИШ

Маълумки, инсоният ахборотлаштириш соҳасида ҳақиқий инқилобий ўзгаришлар даврини бошидан кечирмоқда, бунинг натижасида еса умумжаҳон ахборотлашган жамияти шаклланмоқда. Шу боисдан мамлакатимиз мустақиллигининг илк йилларидаёқ Республика Президенти И. Каримов: "Биз яқин йиллар давомида алоқа ва телекоммуникация ривожини бўйича жаҳон стандартлари даражасига кўтарилишимиз лозим. Ривожланган коммуникация тизими бўлмаса, Ўзбекистоннинг келажаги бўлмайди. Биз буни аниқ хис қилишимиз лозим."- деб ёзган еди.

Келгусида ахборот-коммуникация тизими ривожини республика иқтисодий тараққиётининг бош ёъналишларидан бирига айлантириш учун қуйидаги вазифаларни биринчи ўринда хал етиш талаб етилади. Соҳа ривожини учун қулай бўлган иқтисодий ҳамда ҳуқуқий муҳитни давр талабларига мос равишда такомиллаштириш, соҳада мулкый муносабатларни еркинлаштириш ва ахборот-коммуникация хизматлари бозорини давлат томонидан қўллаб қувватланишини кучайтириш, соҳада фаолият юритаётган фирма ва компаниялар фаолиятини қўллаб-қувватлаш, енг асосийси, соҳанинг республикада таркиб топаётган бозор муносабатлари талабларига жавоб берадиган оқилона бошқарув тизимини яратиш ва бу ёъналишда чуқур сифат ўзгаришларини амалга ошириш лозим. Табиийки бундай сифат ўзгаришлари чуқур илмий тадқиқотлар олиб боришни талаб етади. Айниқса бу илмий тадқиқотлар бугунги бозор муносабатлари шаклланаётган жамиятимиз тараққиётига ўзининг беқиёс хиссасини қўшади.

Бугунги кунда замонавий коммуникация асосида янги информацион технологиялар яратилмоқда. Бу иш юритишнинг «қағозсиз усули», «електрон почта», «Интернет», «компютер графикаси» оптик дисклар орқали илгари мавжуд бўлган алоҳида информацион технология воситаларини бирлаштириш ва уларни юқори мослашувчанлик билан ишлашни таъминлаш имконини

беради.

Ўзбекистон мустақилликка еришган дастлабки йилларидаёқ бозор муносабатларига ўтишни ўз олдаги мақсад қилиб қўйган еди. Шу мақсадда ҳукуматимиз томонидан “Тараққиётнинг Ўзбек медали” ишлаб чиқилди. Унга кўра жамиятимизда бозор иқтисодига ўтиш босқичма-босқич амалга ошириш кўзда тутилган еди. Шунинг ўзи бозор муносабатлари мамлакат ҳаётида муҳим аҳамият касб етишини кўрсатади.

Бугунги кунда жамиятимизда бозор муносабатлари устувор ёъналишга айланиб улгурган. Шунингдек бозор муносабатлари иқтисодиётнинг асоси ҳисобланади. Иқтисодиётни замон билан ҳамнафас ривожланишида замонавий ахборот технологиялари муҳим ўрин егаллайди. Шунингдек соҳага замонавий ахборот технологияларини тадбиқ етиш бугунги кунда жаҳон талабига айланмоқда.

Ҳозирги кунга келиб жамиятимизнинг барча соҳаларини замонавий технологиялар билан биргаликда тармоқланган(тақсимланган) технологиялар егалламоқда. Тармоқланган технологиялар бу ишчи станцияларнинг бири-бирига улаб тақсимланган иш принципини ташкил қилишдир.

Ҳозирда интернет замонамизнинг енг катта ахборот базасига айланган. Замон билан тенг ривожланиш ва енг замонавий билимларни егаллашда интернетнинг ўрни беқиёсдир. Интернетдаги веб саҳифалар ва ахборот ресурс марказлари веб технологиялар асосида яратилади.

Интернет орқали коммунал тўловларни тўлаш, қарздорликларни аниқлаш, ҳар бир абонент ўзининг хусусий кабинетига ега бўлиши каби масалалар ҳам ҳозирнинг долзарб муаммоларидан биридир. Бу масалаларни ҳал қилиш орқали кўпчилик харажатлани, мижозларни вақт сарфини тежаш имконияти пайдо бўлади.

I.1 Интернет ахборот макони сифатида

Интернет миллионлаб компьютер ва тасаввур килиб бўлмайдиган хажмдаги ахборотни ўз ичига мужассамлаган. Хар дакикада бу компьютерларда ахборот хажми кўпаяди. Бу ахборот оламида адашиб қолиш табиий. Адашмаслик ва маълумотни топиш учун икки усул мавжуд. Бу Internetда махсус жилдлар (каталоглар) ва кидирув билан шугулланадиган серверлар мавжуд. Улар кўп эмас, лекин жуда оммабоп. Сервер катта хажмдаги хотира ва тезликка эга. Шунинг учун бирданига у бир неча сўровларга жавоб бера олади. Кўп холларда битта сервер бир неча (ўнлаб) компьютерлардан тузилади.

Хар бир кидирув сервери тармок саҳифалари бўйича маълумотлар жилдига эга. Жилдда ахборотнинг турган жойи, кискача изоҳи, тавсифи ва бошка маълумотлар жойланади. Жилд миллионлаб саҳифалар тўғрисида маълумотга эга бўлади. Кидирув серверлар фойдаланувчилар хақидаги маълумот билан ҳам тўлдирилиб туради. Бу - фойдаланувчининг адреси, очилган саҳифалар номи, фойдаланилган кидирув тизимларининг номи хақидаги маълумотдир.

Интернетда маълумотни қандай топиш мумкин? Маълумот жойлашган саҳифа манзилини билсангиз, бу муаммо бир зумда ҳал бўлади. Саҳифанинг тўлик манзилини “Адрес” майдонига киритсангиз, кидирилади маълумот экранда намоён бўлади. Бир неча дакикадан сўнг сўралган саҳифа экранда пайдо бўлади.

Масалан, www.vcu.edu саҳифасини очиш зарур. У холда Адрес майдонида шу номни ёзасиз ва Enter ни босасиз

Баъзи холларда саҳифа топилмаганлиги ва ҳозирча унга уланиш мумкин эмаслиги хақида маълумот ҳосил бўлади .

Сахифа номи номаълум бўлган холда нима килиш зарур? Лекин маълумот мавзуси маълум. У холда Интернетнинг махсус кидириш системаларидан фойдаланиш мумкин. WWW да бир неча кидириш системалари мавжуд.

Маълумотни топиш учун мавзу номини махсус майдонга киритиш зарур. Натижада маълумот Сервер омборидан кидирилади. Кидириш натижаси экранда хосил бўлади. Рўймаълумотнидан Сизга зарур сахифани танлашингиз мумкин.

Масалан, агар “Интернет хакидаги” маълумотлар зарур бўлса, “Об Интернетте” сўзини кидириш майдонига ёзасиз. Натижа экран хосил бўлади. Мавзу аниқ бўлса, жавоб тезда ва аниқ топилади.

Яна бир усул бу адреслар майдонида керакли мавзунини киритиш мумкин. Бунда мавзунини топиш учун сўз ёки атама киритилади. Сўздан олдин “+” белгиси бўлса, бу кидирилаётган сўз шу хужжатда борлигини билдиради. Топилиши зарур бўлган жумла кўштирнок ичига олинishi шарт. Агар сўров кичик харфда берилса, натижа кичик ва бош харфли сўзларни ўз ичига олади. Яъни internet сўрови натижаси – Internet, internet, INTERNET, аммо INTERNET сўрови Internet ни топиб бермайди.

Ёки Кидирув системаларидан фойдаланишингиз мумкин. Масалан, жуда Қулай ва таникли Yahoo системасидан фойдаланишингиз мумкин. Бунинг учун адреслар майдонида www.yahoo.com манзилини киритилади

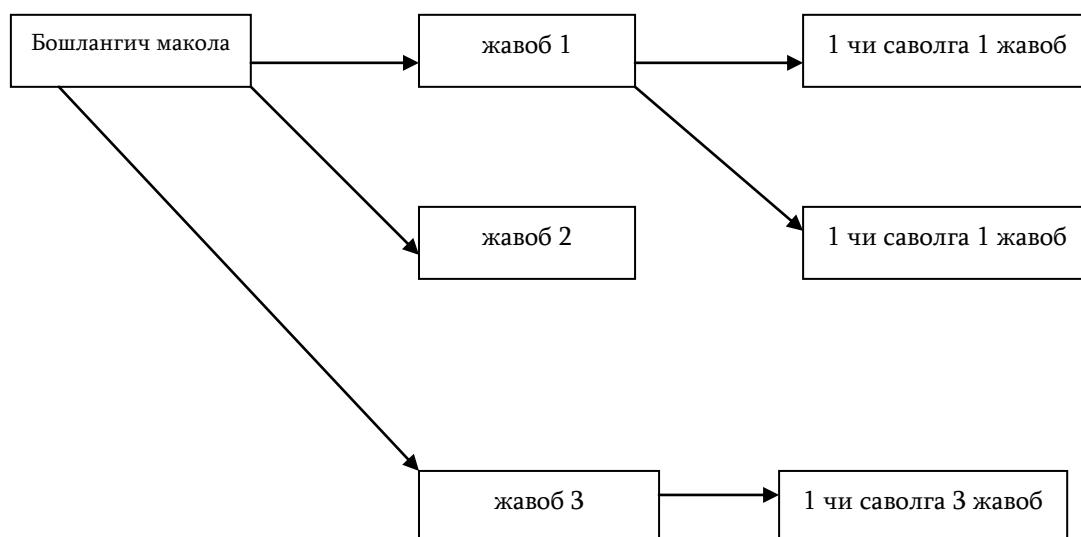
Хамжимаълумотниликда муаммаларни хал қилиш усулари .

Ечиш компоненталари.

Олдинда айтиб ўтилганидек , сообщениянинг текст ва автори ҳақида маълумотларни олиш ва сақлаш учун қийинчилик туғдирмайди .Энг қийин қисми-бу талаб этилган маълумотларни сақлайдиган маълумотлар базасининг структурасини ва бу структура бўйича эффектив юриш усулини топишдир .

Дискуссияда мақолаларнинг структураси .

расм 29.1 да кўрсатилганига ўхшайди.

расм 29.1 тематик дискуссиянинг мақола янги мавзусининг биринчи мақоласи бўлиши мумкин , одатда у бошқа мақоланинг жавоби бўлади.

I.2 Web технологияга асосланган My agent дастури хизмати.

Интернет My agent дастури хизматини хам кўрсатади. My agent дастури нима? My agent дастури махсус программа бўлиб, унинг ёрдамида Сиз дунёнинг ихтиёрий жойидаги электрон адресга маълумотни, хужжат ва умуман ихтиёрий файлни жўнатишингиз хамда қабул қилиб олишингиз мумкин. Энг асосийси маълумотни бир зумда манзилга етиб боради. Лекин ундан фойдаланиш учун Сиз махсус почта тармоги ёки Интернет тармогига боғланган бўлишингиз ва электрон адресга эга бўлишингиз керак. Электрон адресни провайдер беради. Ёки Интернетда бепул My agent дастури хизматлари мавжуд. Улар ёрдамида ўзингизга электрон адрес очишингиз мумкин.

Бу - www.hotmail.com, www.yahoo.com, www.mail.ru, www.yandex.ru ва хоказолар. Ўзбекистонда - www.esezam.com. Бу саҳифаларга кириб анкета саволларига жавоб бериб, ўзингизга электрон адрес очишингиз мумкин.

Электрон адрес одатда e-mail деб кўрсатилади. My agent дастури юборганда Сиз худди маълумотини юбораётгандай, унинг кимга, қаерга ва кимданлигини ёзишингиз шарт. Сиз маълумотини бир неча адресларга юборишингиз мумкин. Электрон маълумотини юборганингиздан сўнг у My agent дастури кутисига тушади, сўнг маълумотни кўрсатилган манзил почта Кутисига етказилади ва ундан маълумотни эгаси олади. Яъни ҳар бир фойдаланувчи ўзининг почта кутисига эга. Умумий почта кутисидан маълумотни шахсий кутичаларга мунтазам равишда жўнатилади.

E – mail адрес шакли

Электрон адрес куйидаги шаклда бўлади:

<Электрон адрес муаллифи исми><ташкilot, провайдер номи><давлат номи>

Outlook Express дастури билан ишлаш

Outlook Express программаси Му agent дастури хизматини амалга оширади. Бу программа билан ишлаш жуда қулай. У билан ишлашни ўрганамиз. Программани ишга тушириш учун программа белгисидан сичКонча тугмачасини чертамыз ва экранда дарча хосил бўлади.

Дарчанинг биринчи сатрида меню буйруқлари келтирилади. Иккинчи сатрда асбоблар панелининг тугмачалари жойлашган. Улардан одатда Му agent дастури программаси билан ишлашда фойдаланилади.

Маълумотни ёзиш тартиби

Бирор кимсага маълумотни ёзиш тартибини келтирамыз. Аввал тугмачада сичКончани чертинг. Натижада экранда дарча хосил бўлади. Унда куйидагиларни бажаринг. Кому (Кимга) майдонида дўстингиз электрон адресини ёзинг. Масалан, saxda@youthcenter.uz

Копия майдонида маълумотни нусхалари юборилган муаллифлар, яъни, маълумотнини бир неча муаллифга юбориш зарур бўлганда уларнинг адресларини ёзиш лозим. Тема майдонида маълумотни мавзусини кўрсатинг. Масалан, “Таклиф”. Пастки катта дарчада маълумотни матни ёзилади. Мисол тариқасида Куйидаги маълумотнини ёзинг.

Маълумотнини жўнатиш тартиби

Энди маълумотнини адресатга юборинг. Бунинг учун Куйидагиларни бажаринг.

1. Отправить (Жўнатиш) тугмачасини сичқонча ёрдамида чертинг.
2. Маълумотнинг ҳолатлар (Чикувчи) жилдига тушганлигини текширинг.
3. Доставить фойдаланувчи тугмачасини босинг.
4. Маълумотнинг Исходящие жилдидан Отправленные (Жўнатиш) жилдига тушганлигини текширинг.

!!! Маълумотнинг ёзганингизда адресат манзилни, маълумотни мавзусини ва ўз манзилингизни кўрсатишингиз зарур. Му agent дастури матн, график, аудио, видео, расмни хужжат ва файлларни юбориш имкониятига эга.

Маълумотларни ўқиш

Сизнинг почтангизга келган маълумотларни кўриш ва ўқиш учун Куйидагиларни бажаринг.

1. Му agent дастури программасини ишга туширинг.
2. Доставить почту (Почтани етказиш) тугмачасини босинг. Экранда куйидаги дарча ҳосил бўлади. Бунда келган маълумотлар сервердан Сизнинг компютерингизга кўчирилади (4-расм). Экраннинг куйи қисмида нечта маълумотни келганлиги хақидаги маълумот ҳосил бўлади.
3. Входящие (Кирувчи) жилдини очинг.
4. Ўқилмаган маълумотлар рўймаълумотнида тим кора рангда кўрсатилади.
5. Маълумотнинг танлаб, сичқонча тугмачасини чертсангиз, маълумотни мазмуни экранда ҳосил бўлади.

6. Агар муаллифга жавоб юбормокчи бўлсангиз, тугмачасини босиш керак.

7. Экранда муаллиф манзили кўрсатилган дарча хосил бўлади. Унда жавобни ёзиш ва сўнг жўнатиш лозим.

8. Кераксиз маълумотини белгилаб, Удалить (Олиб ташлаш) тугмачасини босиб саватга жўнатишингиз мумкин.

!!! Кирилл алифбосида бир неча кодлар мавжуд. Баъзан маълумотини ўқиш учун кодни алмаштириш зарур бўлади. Бунинг учун Вид (Кўриниш) менюсининг код буйругидан кераклисини танлаш лозим. Одатда маълумотнилар KOX8-R, Cyrillic(Windows) кодларида ёзилади.

Хужжат, расм ва турли файлларни жўнатиш

Хужжат, график, аудио ва видео файлларни маълумотнига илова қилиш мумкин. Турли хужжатлар, жадваллар, расм, ёки шунга ўхшаш маълумотлар илова ёрдамида жўнатилади. Хужжатни тайёрлаган программа форматида жўнатган маъкул. Масалан, Word, Excel ёки Power Pointда тайёрланган хужжат. Чунки адресат файлни асли холида қабул қилиб олиши ва ундан фойдаланиши мумкин.

Лекин бу файллар хажмининг катталигини ҳисобга олиш зарур. Уларни жўнатишдан аввал хажмини архиватор программалар ёрдамида қисқайтириш зарур.

Мисол тариқасида хужжатни маълумотнига илова қилиб жўнатайлик. Бунинг учун қуйидагиларни бажаришингиз зарур.

1. Маълумотини ташкил этинг.
2. Унда манзил ва мавзунини кўрсатинг.

3. Маълумотнида иловага изох келтиринг.
4. Сўнг маълумотнига хужжатни илова қилиш учун илова тугмачасини босинг.
5. Экрандаги ҳосил бўлган дарчадан хужжат жойлашган жилддан файл номини танланг ва Вложить (Қўйиш) тугмачасини босинг. Натижада илова номи маълумотнинг Аттachment майдонида ҳосил ўлади.
6. Маълумотнинг одатдагидек жўнатиш.
7. Отправленные (Жўнатиш) жилдини очсангиз, юборган маълумотнингиз ёнида илова белгисини кўрасиз.

Outlook Express программаси билан тугмачалар ёрдамида ишлаш

!!! CTRL+R тугмачалар мажмуасини киритиш учун CTRL тугмачасини босган ҳолда, R тугмачасини босиш зарур.

Мисол тариқасида тугмачалар ёрдамида ўзингизга маълумотни ёзиб кўринг.

1. Outlook Express программасини ишга туширинг.
2. Сообщение, Параметры, Сервер менюлари ёрдамида ўзингизнинг электрон адресингизни аниқланг.
3. тугмачасини босинг.
4. Кому (Кимга) майдонида e-mail адресингизни киритинг.
5. Тема (Мавзу) майдонида “Текшириш” деб ёзинг.
6. Маълумотни майдонида ихтиёрий маълумотни ёзинг.
7. Маълумотнинг жўнатиш.
8. Жўнатган маълумотнингизни топиб, ўқиб кўринг.

I.3. Жаҳон молиявий иқтисодий инқирози даврида электр тармоқлари фаолияти

Бугунги куннинг энг долзарб муаммоси - бу 2008 йилда бошланган жаҳон молиявий инқирози, унинг таъсири ва салбий оқибатлари, юзага келган вазиятдан чиқиш йўллари излашдан иборат. Аввало, жаҳон молиявий инқирози ҳақида. Бу инқироз Америка қўшма Штатларида ипотекали кредитлаш тизимида рўй берган танглик ҳолатидан бошланди. Сўнгра бу жараённинг миқёси кенгайиб, йирик банклар ва молиявий тузилмаларнинг ликвидлик, яъни тўлов қобилияти заифлашиб, молиявий инқирозга айланиб кетди. Дунёнинг етакчи фонд бозорларида энг йирик компаниялар индекслари ва аксияларнинг бозор қиймати ҳалокатли даражада тушиб кетишига олиб келди. Буларнинг барчаси, ўз навбатида, кўплаб мамлакатларда ишлаб чиқариш ва иқтисодий ўсиш суръатларининг кескин пасайиб кетиши билан боғлиқ ишсизлик ва бошқа салбий оқибатларни келтириб чиқарди. Ҳозирги вақтда бир қатор етакчи таҳлил ва экспертлик марказлари глобал молиявий инқироз ҳолатини ва унинг юз бериши мумкин бўлган оқибатларига доир материалларни ўрганиш ва умумлаштириш натижасида қуйидаги хулосаларга келмоқда.

Биринчидан, молия-банк тизимидаги инқироз жараёнлари деярли бутун дунёни қамраб олаётгани, рецессия ва иқтисодий пасайишнинг муқаррарлиги, инвестициявий фаоллик ўламининг чекланиши, талаб ва халқаро савдо ҳажмининг камайиши, шунингдек, жаҳоннинг кўплаб мамлакатларига таъсир кўрсатадиган жиддий ижтимоий талафотлар содир бўлиши мумкинлиги ўз тасдиғини топмоқда.

Иккинчидан, авж олиб бораётган глобал молиявий инқироз жаҳон молия-банк тизимида жиддий нуқсонлар мавжудлиги ва ушбу тизимни тубдан ислоҳ қилиш зарурлигини кўрсатди. Айни вақтда бу инқироз асосан ўз корпоратив манфаатларини кўзлаб иш юритиб келган, кредит ва қимматбаҳо қоғозлар бозорларида турли спекулятив амалиётларга берилиб кетган банклар фаолияти устидан йетарли даражада назорат

йўқлигини ҳам тасдиқлади.

Учинчидан, молиявий-иқтисодий инқирознинг ҳар қайси Давлатдаги миқёси, кўлами ва оқибатлари қандай бўлиши кўп жиҳатдан бир қанча омиллардан келиб чиқди. Яъни, бу аввало, ана шу давлатнинг молия-валюта тизими нечоғлик мустаҳам эканига, миллий кредит институтларининг қай даражада капиталлашуви ва ликвидлиги (тўлов имконига), уларнинг чет ел ва корпоратив банк тузилмаларига қанчалик қарам эканига, шунингдек, олтин-валюта захирасининг ҳажми, хорижий кредитларни қайтариш қобилиятива пировард натижада мамлакат иқтисодиётининг барқарорлик, диверсификация ва рақобатга бардошлик даражасига боғлиқ.

Тўртинчидан, жаҳон молиявий инқирозидан имкон қадар тез чиқиш, унинг оқибатларини енгиллаштириш кўп жиҳатдан ҳар қайси давлат доирасида ва умуман, дунё ҳамжамияти миқёсида қабул қилинаётган чоратадбирларнинг қанчалик самарадорлигига, уларнинг бир-бири билан уйғунлигига боғлиқ. 2008 йил ноябр ойида Вашингтонда, жаҳон ялпи мақсулотининг 85 фоизини ишлаб чиқарадиган 20 та йирик давлат иштирокида бўлиб ўтган саммит глобал молиявий инқирознинг кўлами тобора кенгайиб бораётганини тасдиқлади. Ушбу саммитда бўлиб ўтган муҳокамалар шуни кўрсатдики, бугун жаҳон молиявий инқирозининг олдини олиш ҳақида сўз бораётгани йўқ, балки ундан қандай қилиб чиқиш йўллари изланмоқда, холос. Яъни, бу масалада вазият шу даражага йетдики, энди аввалги марраларга қайтиш ҳақида сўз юритишга асос йўқ. Муҳокамаларда инқирозни келтириб чиқарган сабаблар таҳлили бўйича саммит иштирокчиларининг ягона ёндашувга ега емаслиги, шу боис ушбу глобал молиявий инқирознинг жиддий ва узоқ давом этадиган оқибатларини бартараф етиш юзасидан умумий ва самарали дастур ишлаб чиқиш ҳақида гапиришга ҳали эрта экани аён бўлди.

Шу билан бирга, мазкур саммитнинг бўлиб ўтгани, унда жаҳон молия инқирози билан боғлиқ муаммолар ва вужудга келган вазият муҳокама қилинганининг ўзи умид уйғотадиган ижобий ҳол экани шубҳасиз. Жаҳон

молиявий инқирозининг ҳар бир мамлакатга таъсири, ундан кўриладиган зарарнинг даражаси ва кўлами биринчи навбатда шу давлатнинг молиявий-иқтисодий ва банк тизимларининг нечоғлиқ барқарор ва ишончли эканига, уларнинг ҳимоя механизмлари қанчалик кучли эканига боғлиқлигини исботлашга ҳожат йўқ, деб ўйлайман. Ўзбекистонда қабул қилинган ўзига хос ислоҳот ва модернизация модели орқали биз ўз олдимизга узоқ ва давомли миллий манфаатларимизни амалга ошириш вазифасини кўяр эканмиз, энг аввало, «шок терапияси» деб аталган усулларни бизга четдан туриб жорий етишга қаратилган уринишлардан, бозор иқтисодиёти ўзини ўзи тартибга солади, деган ўта жон ва алдамчи тасаввурлардан воз кечдик.

Маъмурий-буйруқ бозлик тизимидан бошқарувнинг бозор тизимига ўтиш жараёнида тадрижий ёндашувни, «Янги уй қурмасдан туриб, эскисини бузманг» деган ҳаётий тамойилга таянган ҳолда, ислоҳотларни изчил ва босқичма-босқич амалга ошириш йўлини танладик. Энг муҳими, парокандалик ва бошбошдоқлик таъсирига Тушиб қолмаслик учун ўтиш даврида айнан давлат бош ислоҳотчи сифатида масъулиятни ўз зиммасига олиши зарурлигини биз ўзимизга аниқ белгилаб олдик. Мамлакатимизнинг узоқ ва давомли манфаатлари тақозо етган ҳолатларда ва кескин вазиятлардан чиқиш, улар туғдирадиган муаммоларни ҳал етиш зарур бўлганда иқтисодиётда давлат томонидан бошқарув усуллари қўлланди ва бундай ёндашув охир-оқибатда ўзини тўла оқлади. Шу ўринда Ўзбекистонда молиявий-иқтисодий, бюджет, банк-кредит тизими, шунингдек, иқтисодиётнинг реал сектори корхоналари ва тармоқларининг барқарор ҳамда узлуксиз ишлашини таъминлаш учун йетарли даражада мустақкам захиралар яратилганини ва зарур ресурслар базаси мавжуд эканини таъкидлаш жоиз.

Айрим мисолларга тўхталиб ўцам. Ҳеч кимга сир емаски, бугун кенг кўламда тарқалиб бораётган жаҳон молиявий инқирозининг асосий сабабларидан бири - бу банклар ликвидлиги, яъни тўлов қобилиятининг

заифлиги билан боғлиқ муаммонинг кескин -лашуви, кредит бозоридаги танглик, сода қилиб қайтганда, пул маблағларининг йетишмаслиги билан изоҳланади. Мамлакатимизда еса биргина тижорат банкларининг активлари миқдори, «Фуқароларнингбанклардаги томонатларини ҳимоялаш кафолатлари тўғрисида»ги қонунга мувофиқ шаклланган захираларни ҳисобга олган ҳолда, 13 триллион 360 миллиард сўмдан ошади. Бу аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектларнинг жалб қилинган депозитлари ҳажмидан тахминан 2,4 баробар кўп демакдир. Банк активлари ҳажмининг сезиларли даражада ошганини ҳисобга олиб, бугунги кунда республикамизда аҳолининг банклардаги барча депозитларини давлат томонидан юз фоиз кафолатлаш таъминланмоқда. Шу борада 2006 йилда ташкил етилган «Микро-кредитбанк»нинг фаолияти хусусида алоҳида тўхталиш жоиз. Мам-лакатимиз ҳудудларида 78 та филиали ва 270 дан зиёд минибанки фаолият кўрсатаётган мазкур банк кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик тармоқини кредитлар билан таъминлашга хизмат қилмоқда. 2007-2008 йиллар давомида ушбу банк активлари миқдори 3,5 баробар, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни кредитлаш ҳажми 4 баробарга ошди ва бу мақсадларга 150 миллиард сўмдан ортиқ? Маблағ йўналтирилди. Президент фармони асосида «Микрокредитбанк» устав жамҳармасини 72 миллиард сўмга ошириш ва унинг ҳажмини 150 миллиард сўмга етказиш ҳақида ҳарор қабул қилинди.

Яна бир масала - ташқи қарз ва уни узиш муаммолари билан боғлиқ. Шунини айтиш керакки, кўплаб давлатларнинг ташқи қарз масаласидаги пухта ўйланмаган сиёсати уларнинг иқтисодиётини заиф, ташқи омилларга ҳарам, хатарли вазиятлар олдида ҳимоясиз ва ночор аҳволга солиб қўйганини кўриш, кузатиш қийин емас. Ўзбекистон ўзининг мустақил тараққиёти даврида қисқа муддатли спекулятив кредитлардан воз кечиб, чет ел инвестицияларини узоқ муддатли ва имтиёзли фоиз ставкалари бўйича жалб етиш тамойилига доимо амал қилиб келмоқда. Шунини ҳам қайд етишни истардимки, қарзни ўз вақтида қайтара олишга қатъий ишончимиз ва

кафолатимиз бўлмаган пайтларда муайян лойиҳаларни кредитлаш бўйича айрим таклифлардан воз кечган ҳолатларимиз ҳам бўлди. Тижорат банкларимизнингташқи жбуриятлар бўйича тўловларининг ҳолати ва ҳажми масаласи бўйича сўз юритганда ҳеч қандай хавотирга ўрин йўқ. Бу ҳам республикаимиз банк тизими жаҳон молиявий инқирозининг салбий таъсири ва оқибатларидан ишончли тарзда имояланганини кўрсатади. Ўзбекистон ўзининг ишончли ва тўлов қобилиятига ега ҳамкор еканини, мамлакатимизда чет ел сармойясини жалб етиш бўйича хар томонлама қулайшарт-шароитлар яратилганини амалда исботламоқда.

2007-2008 йиллар давомида ўзлаштирилган чет ел инвестициялари ҳажми 2,5 баробардан кўпроқ ошганининг ўзи ҳам буни тасдиқлаб турибди. Умуман, 2009 йилдамамлакат иқтисодиётига киритиладиган хорижий ва ички инвестицияларни ҳисобга олганда, сапитал кўйилмаларнинг умумий ҳажми мамлакатимиз ялпи ички маҳсулотининг камида 25 фоизини ташкил етади. Аҳолининг иш ҳақи ва даромадларини изчил ва олдиндан ошириб боориш ҳамда истеъмол озорида нархлар индексининг асоссиз тарзда ўсишининг олдини олишга доир чора- тадбирлар ҳам изчиллик билан амалга оширилмоқда. Бу еса ел- юртимизнинг фаровонлигини юксалтириш, аҳолининг харид қобилиятини оширишни кўзда тутадиган енг муҳим устувор мақсадларимизга тўла мос келади. Табиийки, юқорида келтирилган мисол ва рақамлардан тобора чуқурлашиб бораётган жаҳон молиявий инқирози мамлакатимизга таъсир кўрсатмайди, бизни четлаб ўтади, деган хулоса чиқармаслик керак. Масалани бундай тушуниш ўта соддалик, айтиш мумкинки, кечириб бўлмас хато бўлур еди.

Барчамиз бир ҳақиқатни англаб етишимиз лозим -Ўзбекистон бугун халқаро ҳамжамиятнинг ва глобал молиявий-иқтисодий бозорнинг ажралмас таркибий қисми ҳисобланади. Бунинг тасдиғини ташқи дунё билан алоқаларимиз тобора кенгайиб бораётганида, тараққийтопган етакчи давлатлар кўмагида иқтисодиёт тармоқларини ривожлантириш,

модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш бўйича Дастурларнинг амалга оширилаётганида, Ўзбекистоннинг халқаро савдо тизимига интеграциялашувида, маҳсулот ва товарлар импорти ва экспортнинг ўсиб боришида ва бошқа мисолларда яққол кўришимиз мумкин. Шу боис глобал молиявий инқироз ва биринчи навбатда унинг оқибатлари иқтисодиётимизнинг ривожланиши ва самарадорлик ҳолатларига таъсир этаётганидан кўз юмиб бўлмайди. Жаҳон бозорида талабнинг пасайиб бориши оқибатида Ўзбекистон экспорт қиладиган қимматбаҳо ва рангли металллар, пахта, уран, нефт маҳсулотлари, минерал ўғитлар ва бошқа маҳсулотларнинг нархи тушиб бормоқда. Бу еса, ўз навбатида, хўжалик юритувчи субъектлар ва инвесторларнинг экспортдан оладиган тушумлари камайишига олиб келади. Уларнинг фойда кўришига ва ишлаб чиқариш рентабеллигига, охир-оқибатда еса макроиқтисодий кўрсаткичларимизнинг ўсиш суръатлари ва иқтисодиётимизнинг бошқа томонларига салбий таъсир этади.

Шубҳа йўқ, жаҳон молиявий инқирозининг таъсирини камайтириш ва унинг оқибатларини бартараф этиш учун бизда барча зарур шарт-шароитлар мавжуд. Авваламбор кейинги давр мобайнида мамлакатимизнинг иқтисодий ва молиявий салоҳиятининг пухта пойдеворини, молия-банк тизимининг ишончли бошқарув механизмларини ўз вақтида шакллантириб ва мустаҳкамлаб олганимиз бунга кафолат ва асос бўлиб хизмат қилиши муқаррар.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг яқинда қабул қилинган фар-мони билан жаҳон молия инқирозининг оқибатларига қарши кураш йўлида банк ва молия тузилмаларига қўшимча ёрдам бериш, иқтисодиётнинг реал сектори корхона ва компанияларининг фаоллигини кучайтириш ва рағбатлантиришга ҳаратилган чора-тадбирларни ишга солиш кўзда тутилган. Бир сўз билан айтганда, мамлакатимизда глобал инқирознинг оқибатларини, бугунги ва эртанги кутиладиган таъсирини ҳисобга олган ҳолда, қатъий, ҳар томонлама ўйланган кенг кўламли лойиҳалар

бугун амалга оширилмоқда. Албатта, мамлакатимизда бундай чора-тадбирлар татбиқ қилиниши билан бир қаторда бу жиддий синовни йенгиш, ҳеч шубҳасиз, кўп жиҳатдан ҳаммамиздан аввало масъулиятимизни теран ҳис қилишни, барча имконият ва ресурсларимизни ишга солишни талаб қилади.

I.2 Масаланинг куйилиши.

Бугунги кунда ахборот-коммуникацион технологияларнинг ривожланиши инсонлар учун янгидан-янги алоқа воситаларини яратмоқда. Айниқса интернетдан фойдаланувчилари учун “My Agent” дастуридан фойдаланиш кундан – кунга ошиб бормоқда. Ахборотга бўлган талаб катта бўлганлигидан уни тез ва ишончли етказиб беришда My agent дастурининг ўрни катталигининг инобатга олиш лозим.

Шундай экан ахборотлар йўқолмаслиги ва уни ҳеч ким ўқимаслиги яъни сир тутилиши керак бўлади.

Хохлаган вақтимизда, хохлаган жойимизда тармоқдан фойдаланиб My agent орқали дўстларимиз билан тезкор маълумот алмашиш мумки.

Битирув малакавий ишида интернетдан фойдаланувчилар учун “My Agent” дастурини яратиш масаласи қўйилган бўлиб, унда, Ахборот коммуникацион технологияларни, хусусан, клиент-сервер технологияси кўллаш керак бўлади. Бунда:

- My agent дастурига ўзини ник номи билан киришни ўрнатиш;
- Дастурнинг бошқа аъзолари билан маълумот алмашиш;
- Ўзининг ник маълумотларини ўзгартириш;
- Клиентларни дастурдан фойдаланиш рухсатларини бериш ва олиб қўйиш;
- Серверни имкониятларини ўзгартириш ва унинг фойдаланувчини талабига қараб ўзгартириш
- Фойдаланувчи учун қулай интерфейс яратиш каби ишлар учун программа тузиш керак бўлади.

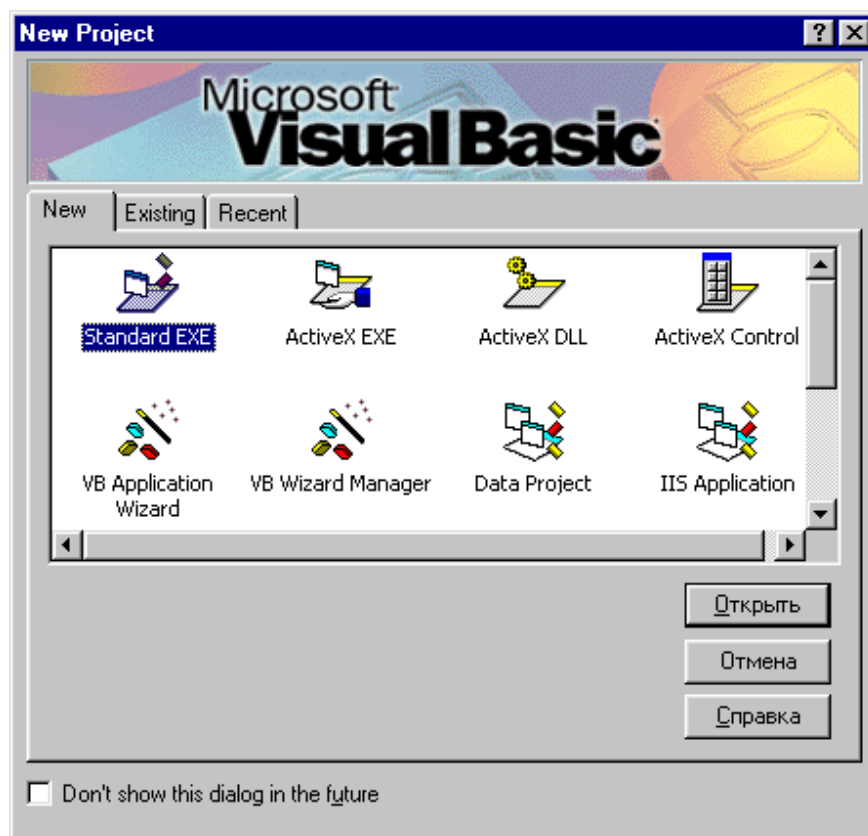
Барча имониятларни амалга ошириш учун бошқарилиши ва фойдаланувчи интерфейси қуриш учун дастурлаш тили танлиш керак бўлади.

II.1. Visual Basic датурла тили хақида

Windows асосий менюсидан дастурни ишга тушириш учун қуйидагиларни бажариш керак:

1. Экраннинг қуйи қисмида жойлашган «Пуск» (**Start**) тугмасини босинг.
2. Windows асосий менюдаги «Программы» (**Программ**) ни танланг. Менюда ишга тушириш буйруғи пайдо бўлади.
3. **Microsoft Visual Studio 6.0** опсиясини танланг.
4. Навбатдаги менюдан **Microsoft Visual Studio 6** ни танланг.

Visual Basic 6 ни ишга туширганда экранда **New Project** мулоқот ойнаси чиқади. Унинг ёрдамида янги лойиха учун шаблон танлаш, лойиха яратиш мастерини ишга тушириш ёки мавжуд бўлган лойихани очиш мумкин.

1-расм

Бу ойна учта иловадан ташкил топган:

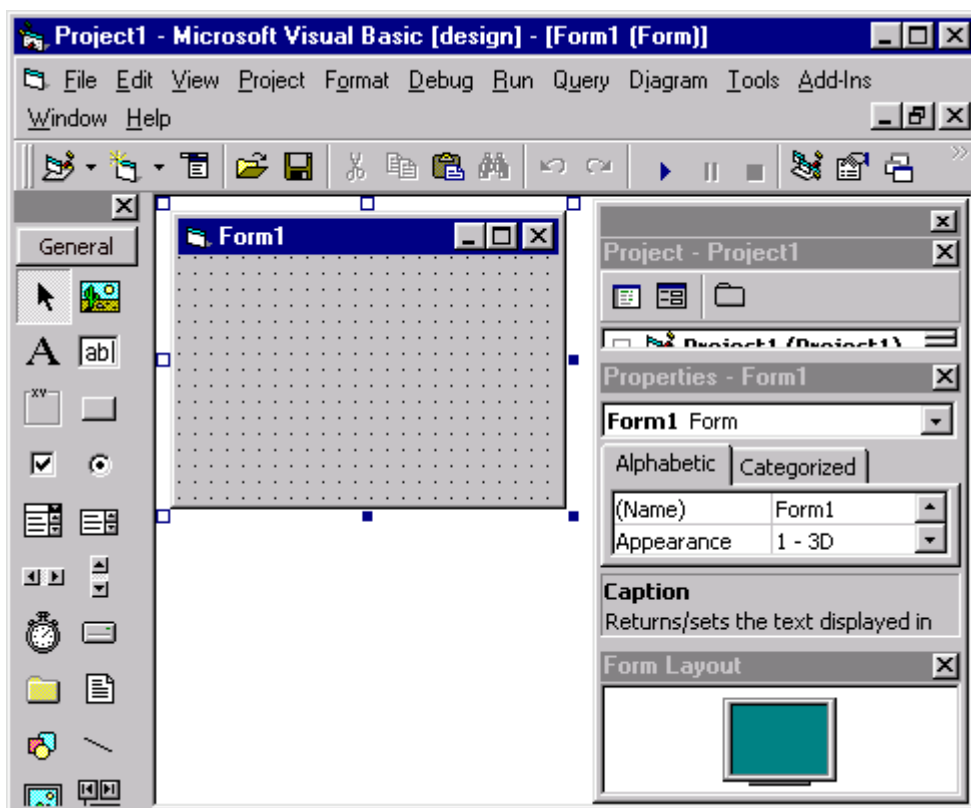
- ✓ **New** (Янги) — шаблонлардан ва янги лойиҳа яратиш учун мастердан ташкил топган;
- ✓ **Existing** (Мавжуд) — илгари яратилган лойиҳани ва Visual Basic 6 ни лойиҳа-мисолларини очишга имкон беради. Ушбу илова ёйиладиган менюга ега ва у ёрдамида компьютерда барча мавжуд бўлган папкаларни танлаш мумкин.
- ✓ **Resent** (Яқинда яратилган) — Охирги вақтда очилга лойиҳаларни ўз ичига олади.

Янги лойиҳани яратишда New иловаси ишлатилади. Унда мавжуд бўлган лойиҳа шаблон турларини танлаш мумкин, лекин бошланғич билим олиш мақсадида стандарт иловани танлаймиз:

Standard EXE —бажариладиган стандарт иловалар.

Интеграллашган ишлаб-чиқариш муҳити

Интеграллашган ишлаб-чиқариш муҳити (IDE) бизга маълим бўлган Microsoft иловаларининг бошқа турдаги график интерфейсни намоён қилади. Унинг ташқи кориниши 2-расмда кўрсатилган.

2-расм

Лойихалаш муҳитининг таркибига қуйидаги асосий элементлар киради:

- ✓ Асосий меню;
- ✓ асбобларнинг стандарт панели (**Standard**);
- ✓ бошқариш элементлари панели;
- ✓ лойиха юритувчи ойнаси (**Project**);
- ✓ Форма конструктори;
- ✓ меню таҳрирлагичи (**Menu Editor**);
- ✓ хусусиятлар ойнаси (**Properties**);
- ✓ Форма макетининг ойнаси (**Forma Layout**);
- ✓ объектларни кўриш ойнаси (**Object Browser**);
- ✓ дастлабки кодни таҳрирлагич.

Асосий меню

Асосий меню Microsoft иловаларидаги каби очилиб-ёпилувчи қисм менюларидан иборат катордан ташкил топган.

У қуйидаги асосий буйруқлардан иборат:

- ✓ **File** (файл)
- ✓ **Edit** (Таҳрирлаш)
- ✓ **View** (Кўриниш)
- ✓ **Project** (Лойиха)
- ✓ **Formaat** (Формаат)
- ✓ **Debug** (Ростлаш)
- ✓ **Run** (Ишга тушириш)
- ✓ **Query** (Сўров)
- ✓ **Diagram** (Diagramма)
- ✓ **Тоолс** (Сервис)

- ✓ **Add-Инс** (Созлаш)
- ✓ **Window** (Ойна)
- ✓ **Help** (Ёрдам)

Асосий меню кўриниши 3-расмда келтирилган.

3-расм

Асосий менюнинг кўпчилик буйруқлари Windows иловаларида ишлатилади (масалан, Microsoft Word ёки Microsoft Excel). Шу сабабдан улар алоҳида кўриб чиқилмайди. Зарур бўлган тушинтиришлар материалларни йетказиб бериш жараёнида берилади.

Меню пастида жойлашган, кўпирок ишлатиладиган буйруқлар меню стандарт асбоблар панелида кичик расмчали тугмалар шаклида тасвирланган.

Стандарт асбоблар панели

Стандарт асбоблар панели асосий меню остида жойлашган. Асбобларнинг стандарт панелида кўп ишлатиладиган меню буйруқларини чақириш учун тугмачалар жойлашган.

4-расм

Стандарт асбоблар панелининг кўпчилик тугмачалари тавсиялари бошқа Windows иловалари тавсиялари билан мос келади. Қатор тугмачалар Visual дастурлаш муҳитининг ўзига хос махсус функцияларни бажаради (масалан,

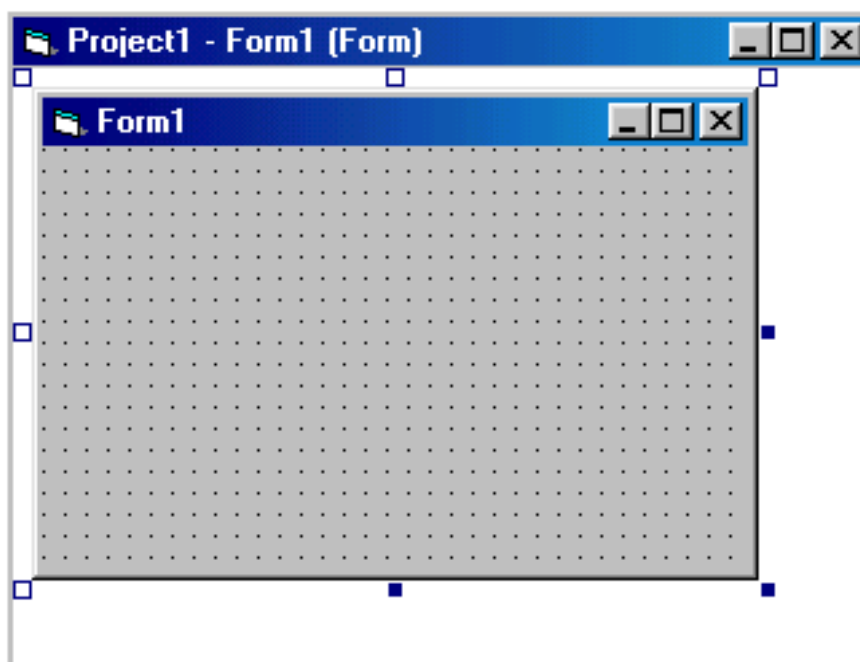
 Меню Editor (Таҳрирлаш менюси) ёки **Toolbox** (Бошқариш элементлар панели)). Қуйида стандарт панелнинг тугмаларининг тавсиялари

жадвали келтирилган.

1.2.3. Формаа конструктори ойнаси

Иловаларни Visual лойиҳалашда Формаа конструктори ойнаси асосий ишчи ойна ҳисобланади (5-расм). Бу ойнани чақириш учун асосий менюнинг **View** (Кўриниш) менюсидаги **Object** (Объект) буйруғи ёки лойиҳалар шархининг **Format** гуруҳидаги объектнинг контекст менюсининг **View Object** буйруғи танланади.

Формаалар конструктори ойнасидаги барча Формаалар ва илова объектлари конструкция қилинади. Формадаги объектларни аниқ позициялашда ойнада тўр ҳосил бўлади.

5-расм

Формаанинг ва сичқончанинг ажратгич маркеринидан фойдаланиб ойнадаги Формаанинг ўлчамларини ўзгартириш мумкин. Формаанинг ўлчамларини ўзгартириш учун сичқонча кўрсаткичини маркерга ўрнатиш керак, у икки ёнашли стрелка кўринишига ега бўлганда уни талаб етилган ўлчанларгача силжитилади.

II.2. Visual Basic дастурлаш тили имкониятлари

Бошқариш элементлари панели – бу илова Формаасини Visual ишлаб-чиқишда асосий ишчи асбоби ҳисобланади (6-расм). Бошқариш элементлари панели **View** (Кўриниш) менюсидаги **Toolbox** буйруғини танлаш орқали чақирилади. Бу панелни чақиришнинг яна бир усули стандарт асбоблар панелининг **Toolbox** тугмаси босилади.

Бошқариш элементлар панели таркибига Формаани бошқаришнинг асосий элементлари – белгилар, матнли майдонлар, тугмалар, рўйхатлар ва Форма макетини тезроқ Visual лойиҳалаш учун бошқа элементлар киради.

6-расм

Бошқариш элементлари панели тугмалари

Тугма	Номи	Тавсия етилиши
	Pointer (Кўрсаткич)	Сичқонча маркерини (кўрсаткичини) позициялаш учун ишлатилади
	PictureBox (График ойна)	Гуруҳга элементларни бирлаштириш учун, унга график тасвирларни, матнни, график элементларни ва анимацияни чиқариш учун

		мўлжалланган график ойнани Формага жойлаштиради.
	Label (Белги)	Формага матнли ахборотларни, ёзувларни ва еслатмалрни чиқариш учун мўлжалланган объектларни жойлаштиради.
	TextBox (Матнли майдон)	Формага матнли ахборотларни, сонларни ва вақтларни киритиш учун фойдаланиладиган матнли майдонларни жойлаштиради.
	Frame (Рамка)	Объектларни мантикий гуруҳга оладиган сарлавҳали рамкани Формага жойлаштиради.
	CommanBotton (Бошқариш тугмаси)	Формага инициация қилиш, буйруқларни бажариш, дастурни ишга тушириш учун мўлжалланган бошқариш тугмаларини жойлаштиради.
	CheckBox (Байроқча)	Дастурнинг бажарилиши учун шартларни шакллантириш ёки “ха/ёъқ” тамойилида ишловчи қандайдир созлашлар учун байроқчаларни Формага жойлаштиради.
	RadioBotton (Ўчириб-ёндирғич)	Ишлаш режимини танлаш ёки дастурнинг бажарилишини созлаш учун ўчириб-ёндирғичларни Формага жойлаштиради.
	ComboBox (Поле со списком)	Формада бирвақтнинг ўзида киритиш майдонидан ва очилиб-ёпилувчи рўйхатдан ташкил топган объектни яратади.
	ListBox (Рўйхат)	Формада тавсия етилган рўйхат қийматларининг биттасини ёки бирнечтасини танлаш учун мўлжалланган рўйхат яратади.
	HScrolbar (Горизантал чизғич)	Формага берилган диапазондаги қийматни танлаш учун силжитгич сифатида ишлатиладиган горизантал кесмани жойлаштиради.
	VScroolbar (Вертикал чизғич)	Формага берилган диапазондаги қийматни танлаш учун силжитгич сифатида ишлатиладиган вертикал кесмани жойлаштиради.
	Timer (Таймер)	Формага таймерни жойлаштиради.
	DriveListBox (Қурилмалар рўйхати)	Формада қурилмалар рўйхатини яратади.
	DirListBox (Папкалар рўйхати)	Формада папкаларнинг дарахт кўринишини яратади.

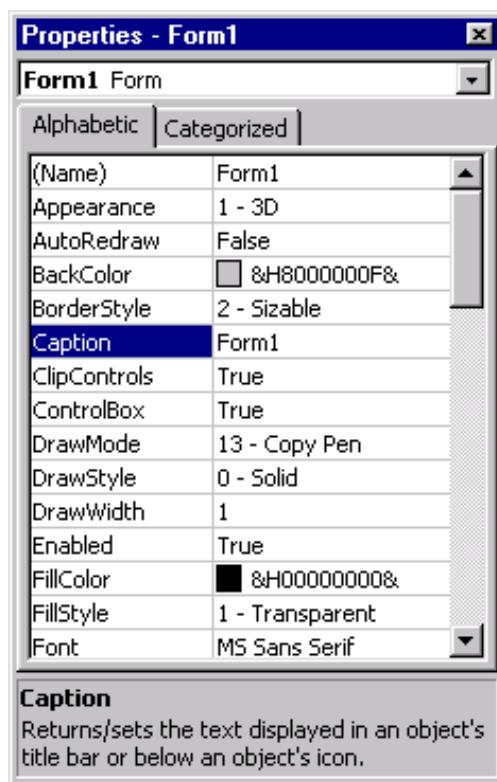
	FileListBox (Файллар рўйхати)	Формада файллар рўйхатини яратади.
	Shape (Шакл)	Формада геометрик шаклларни – тўғрибурчаклик, квадрат, айлана, эллипс, доира, айлана бурчакли тўғрибурчаклик ва квадрат яратади.
	Line (Чизиқ)	Чизиқлар яратади.
	Image (Тасвир)	Формага график тасвирларни жойлаштириш учун мўлжалланган майдон яратади.
	Data (Маълумотлар)	Формада ёзувлар бўйича силжишлар ва навигация натижасини тасвирлаш учун маълумотлар базасида маълумотларни бошқариш элементларини яратади.

Бошқариш элементларини Формага элементлар панели ёрдамида жойлаштириш қуйидагича амалга оширилади:

1. Сичқонча ёрдамида талаб қилинган бошқариш элементини танлангиз.
2. Форма қуриш (конструктор) ойнасига ўтингиз. Шунинг билан сичқонча кўрсаткичи жўйлаштирилган объект жойини ўрнатишга имкон берадиган крест ҳолатига ўтади. Сичқончанинг чап тугмасини босган ҳолда янги объектнинг позицияси ўлчамларини киритингиз.

Хоссалар ойнаси

Хоссалар ойнаси (**Properties**) Форма ва унга жойлаштирилган объектларнинг хоссаларини сошлаш ва тасвирлаш учун қўлланилади. Унга, масалан, белгилаб олинган объект хоссаси Формадаги жойлашган позицияси, баландлиги, кенглиги, рангидан ташкил топган (7-расм).

7-расм

Хоссалар ойнасидаги Сапцион хоссасига «Ёзув матнини сезгартириш» тугмасининг сарлавҳасини киритинг. Сарлавҳани босиш жараёнида & белги махсус қийматга ега ва акс еттирилмайди. АЛТ тугмаси ва таги чизилган белги ёрдамида сиз объектни сичқонсиз танлаш имконига ега бўласиз. Бу клавишларнинг эквивалент комбинацияси дейилади.

Бошқариш элементлари панели бирнечта элементларини ишлатиш мисоллари.

1-мисол: “Salom Olam” дастури

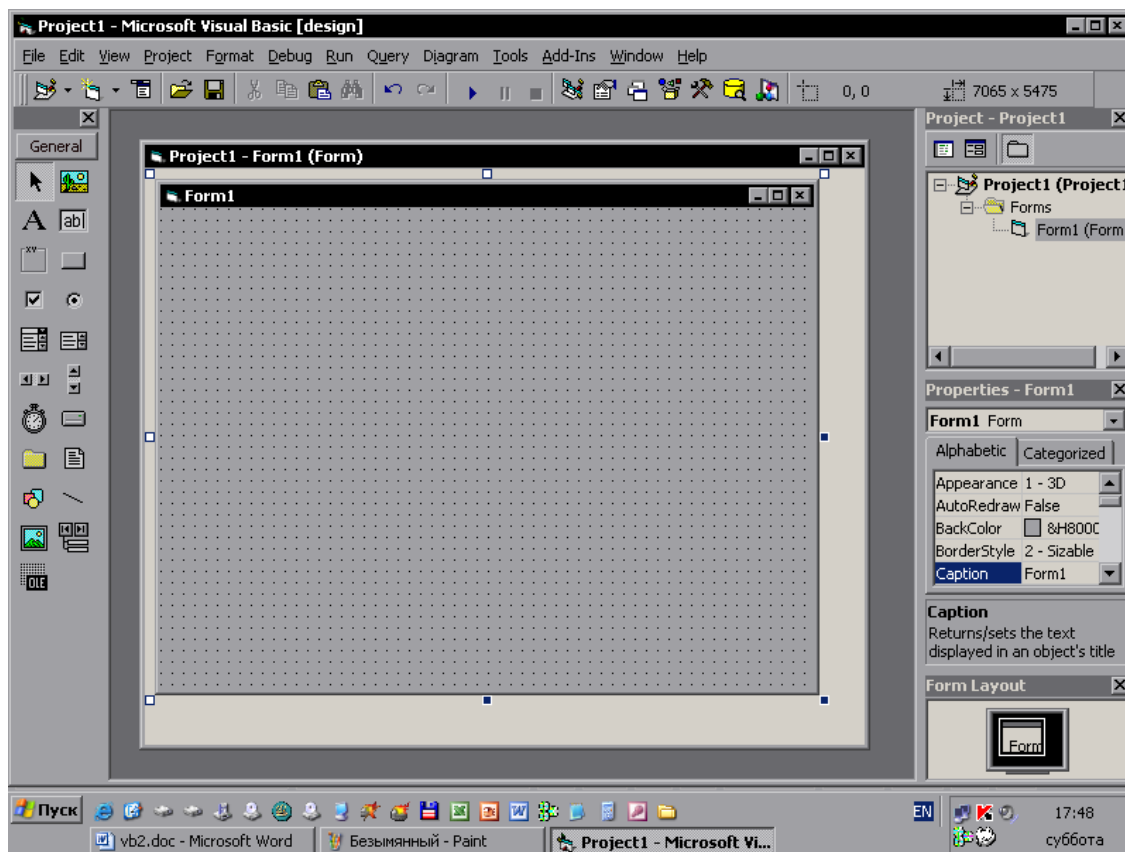
Эскича анъана бўйича Visual Basic ни ўрганишни экранга “Салом олам” матни чиқарадиган оддий дастурни ўрганишдан бошлаймиз.

Биз Visual Basic да Матнли блокдан (**TextBox**) ва иккита буйрук тугмалардан (**CommanButton**) ташкил топган лойиха яратамиз. “Матнни чиқариш” тугмасини босганда “Салом олам” матни матнли блокда пайдо

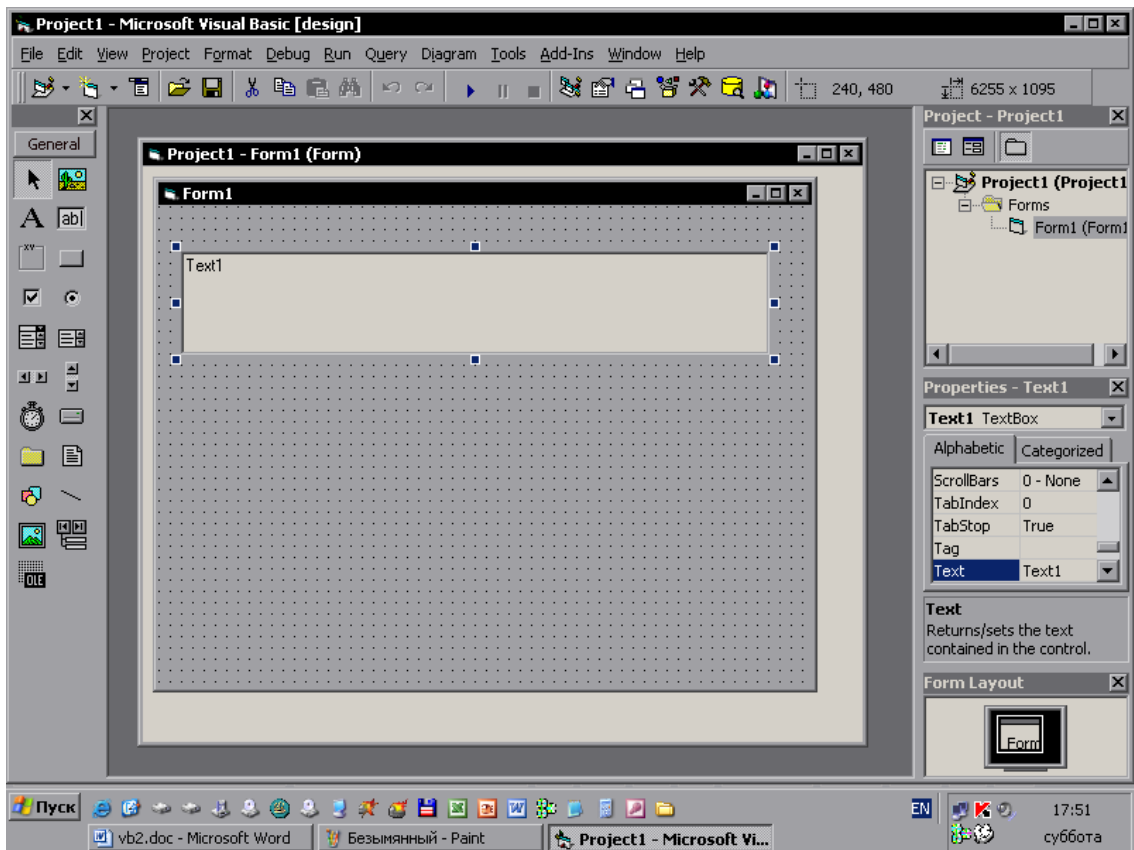
бўлиши ва “Ишни якунлаш” тугмаси босилганда дастур якунланиши керак.

1. Visual Basic ни ишга туширамиз ва янги атандарт илова яратамиз.

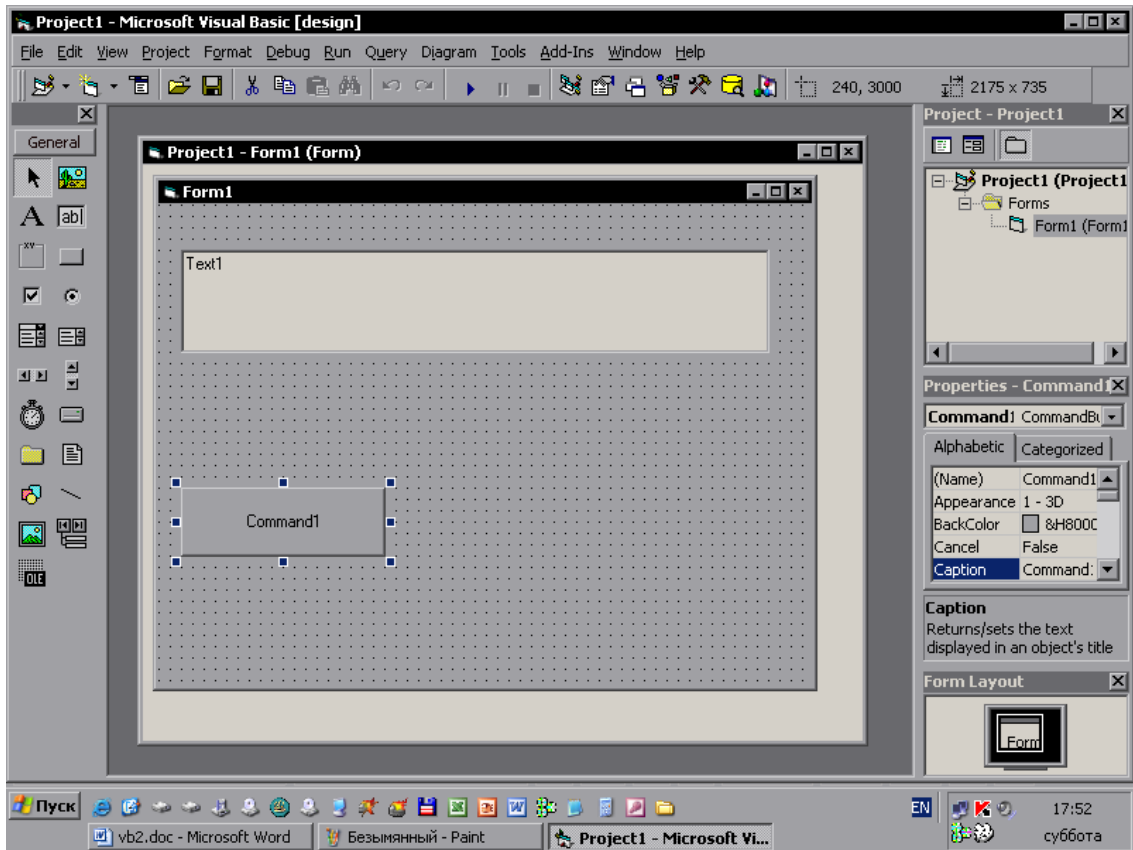
Экран кўриниши қуйидагича бўлади:

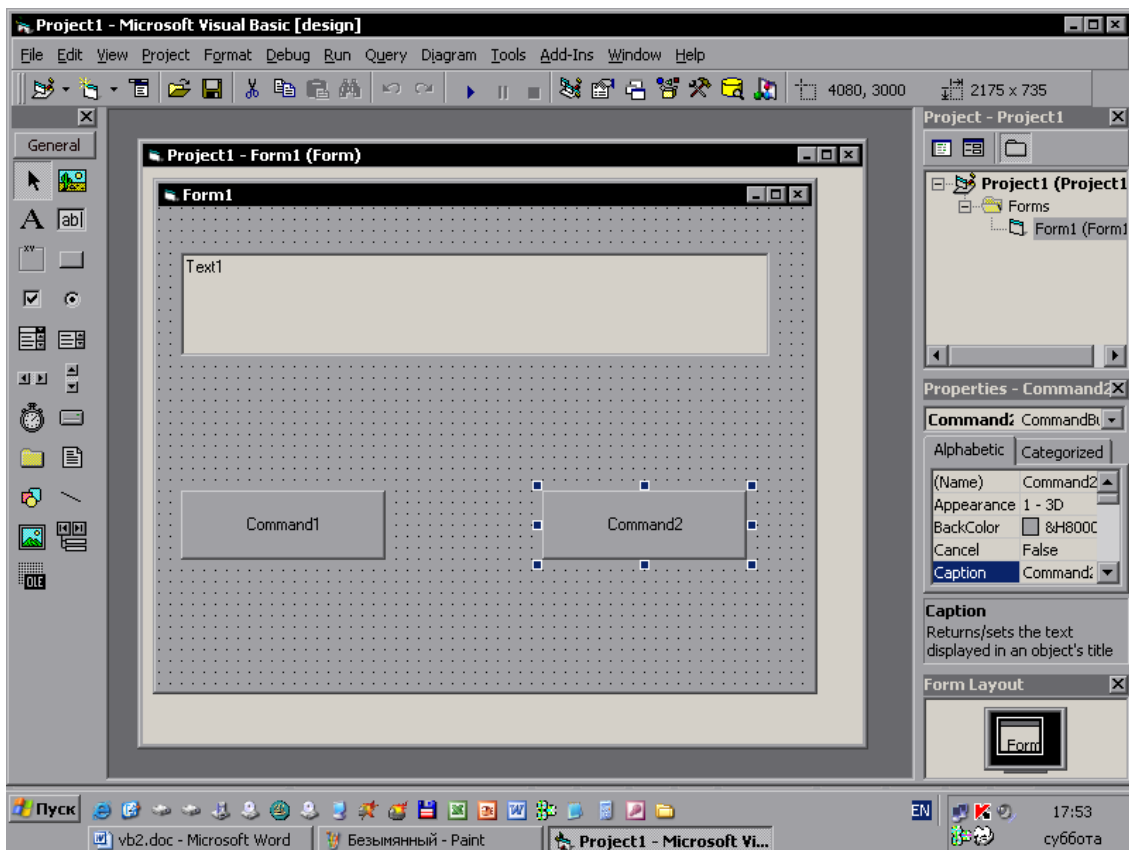
2. Бошқариш элементлари панелидан сичқончанинг чап тугмасини босган ҳолда матнли блок тугмасини танлаймиз. Сичқончанинг кўрсаткичини Формаанинг ихтиёрий нухтасига жойлаштирамиз. Кўрсаткич шу сабабли крест шаклига ўтади. Формада матнли блокни чизамиз.

3. Юқоридаги усулда бошқариш элементлари панелидан “Буйрук” тугмасини (**Comman Button**) босамиз ва уни бизнинг Формаамизда қайта чизамиз.

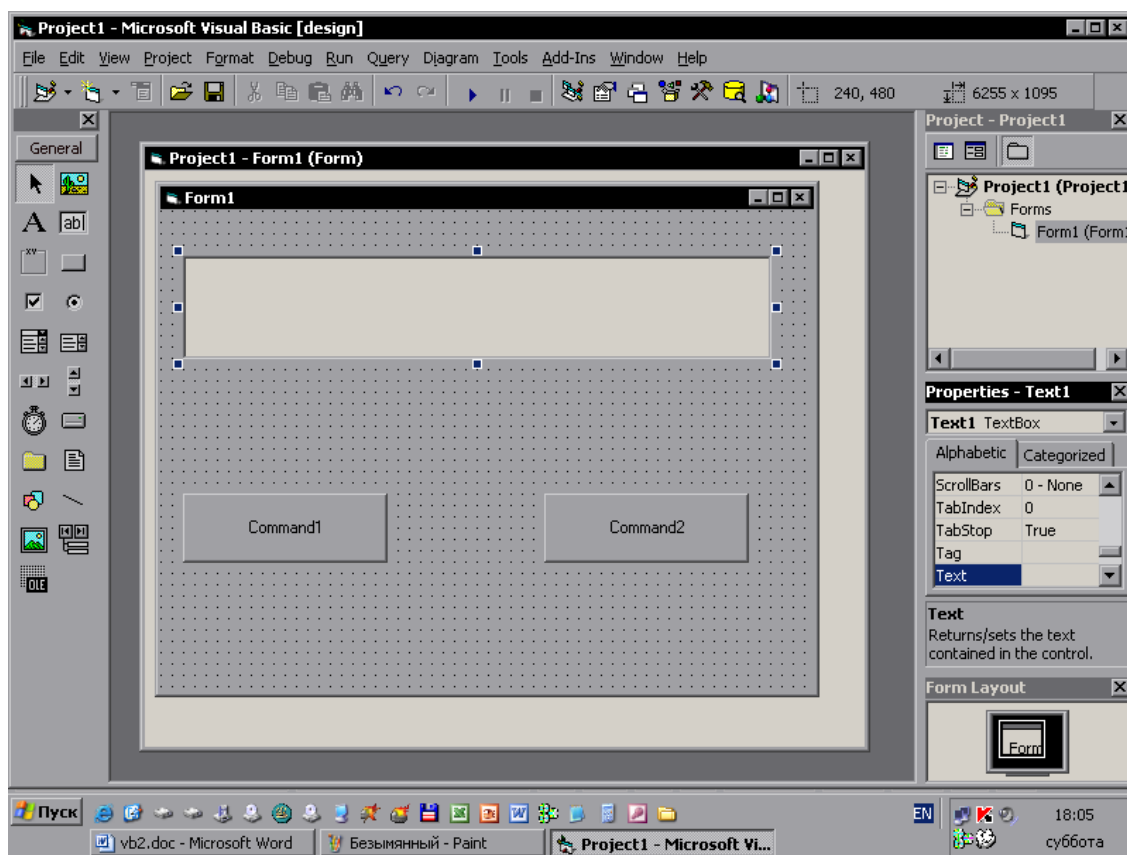

4. Яна битта тугма яратамиз.

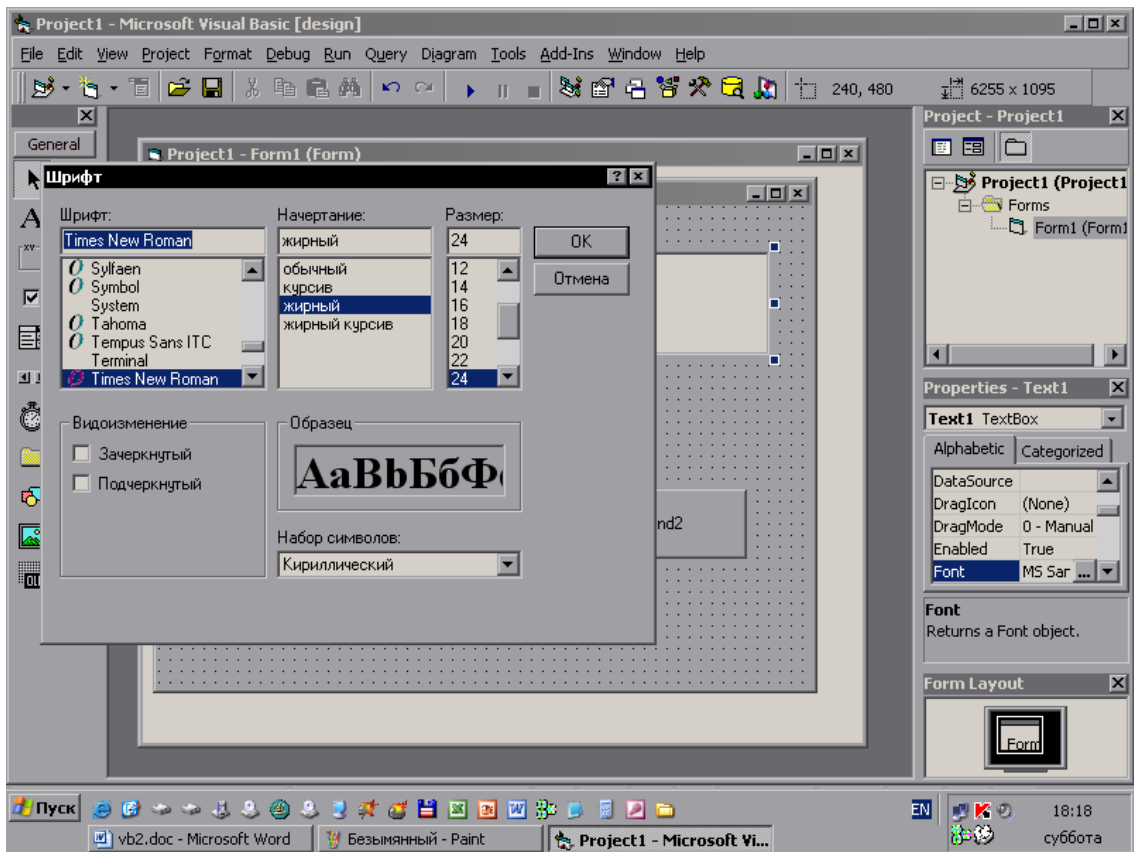

5. Матнли блокнинг (**TextBox**) хоссасини ўзгартирамиз. Бунинг учун матнли

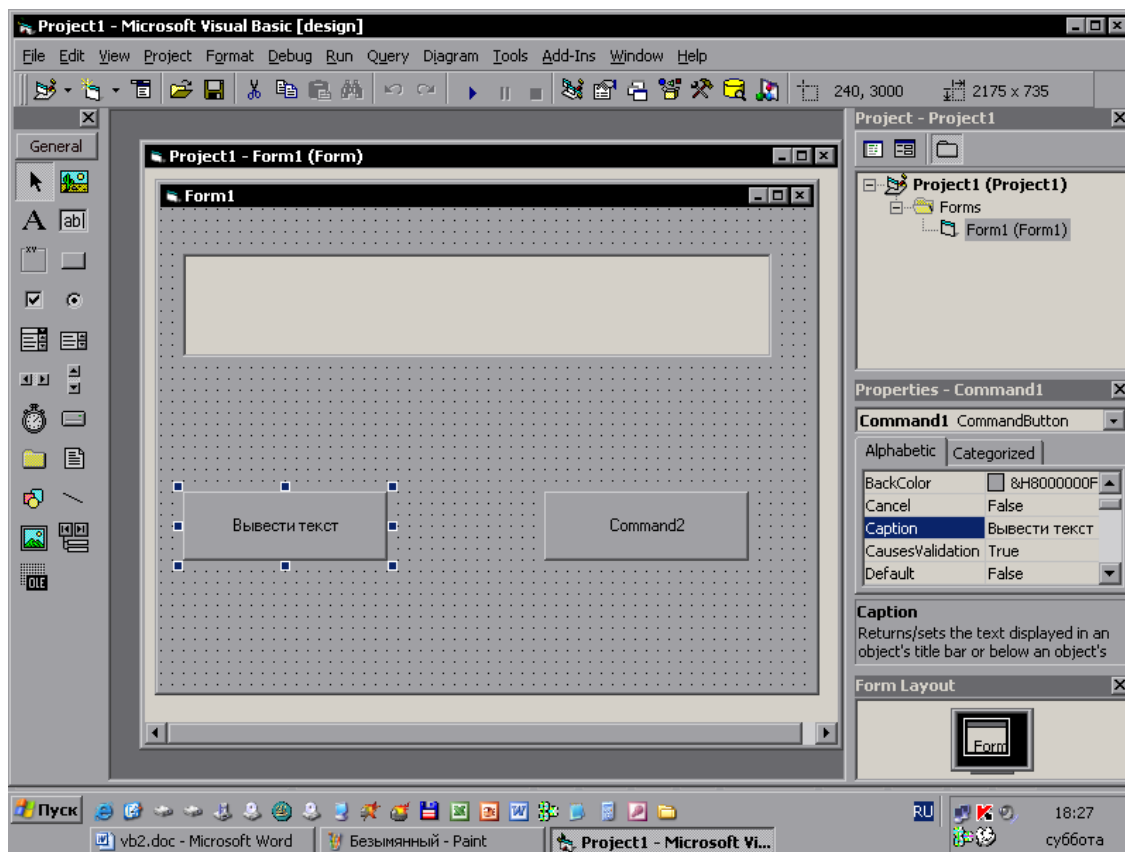
блок объектига сичқонча ёрдамида босамиз ва объектининг хоссалари ойнасига ўтамыз. **Text1** объектининг “Text” хоссасини ўзгартирамиз.

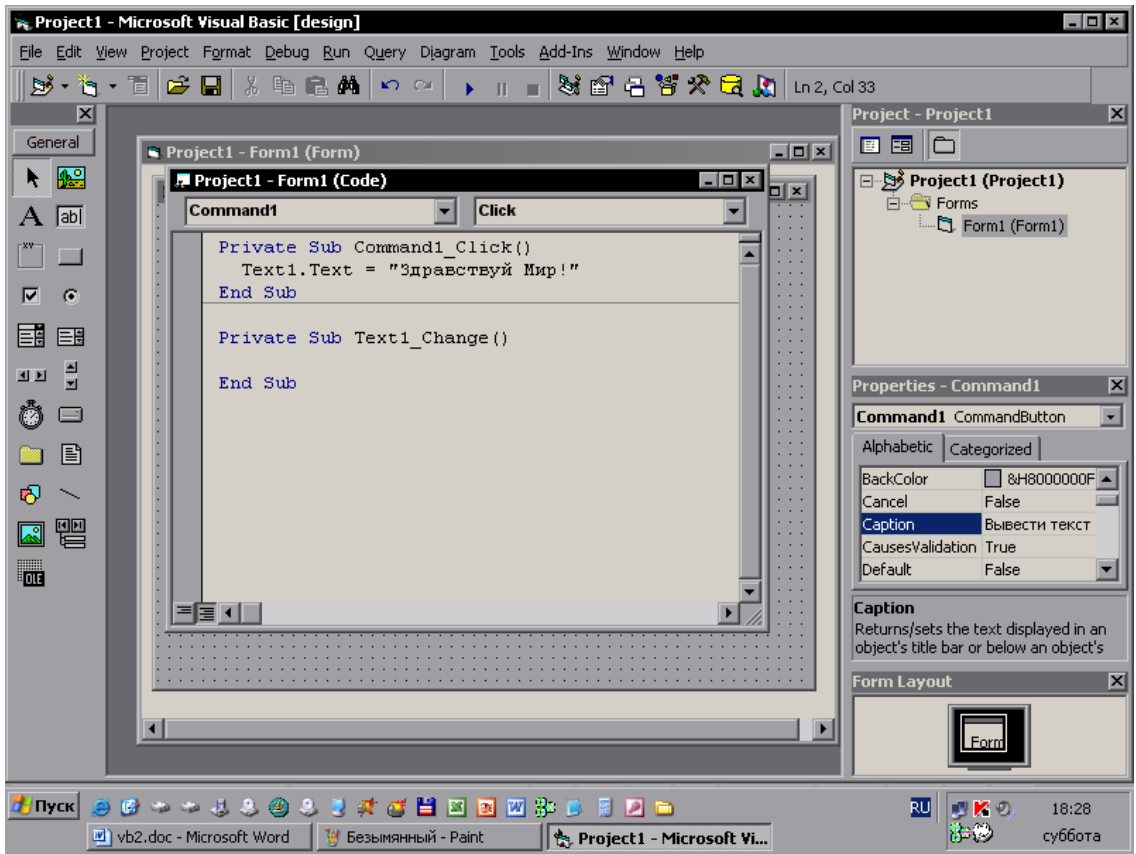
Энди матнли блокда ҳеч қанақанги матн бўлмайди. Матн буйруқ тугмасини босқандан кейин ойнага чиқади. Қеракли матнни буйруқ тугмасининг дастурий кодига ёзамиз. Ҳозирча шрифт ва матн характеристикаларини ўзгартирамиз. Шрифтни 2-Сентер – марказига баробарлаштириш (Очилиб-ёпиладиган рўйхат ойнасидаги стрелкани босиш орқали қеракли банд танланади) билан “Баробарлаштириш” (Алигнмент) хоссасини ўрнатамыз. Шрифт Фонт хоссасида ўрнатилади.

6. **Comman1** буйруқ тугмасининг хоссаларини ўзгартирамиз. Бунинг учун **Comman1** тугмасига сичқонча ёрдамида босамиз ва Сапцион хоссасига “Матнни чиқариш” жумласи киритилади.

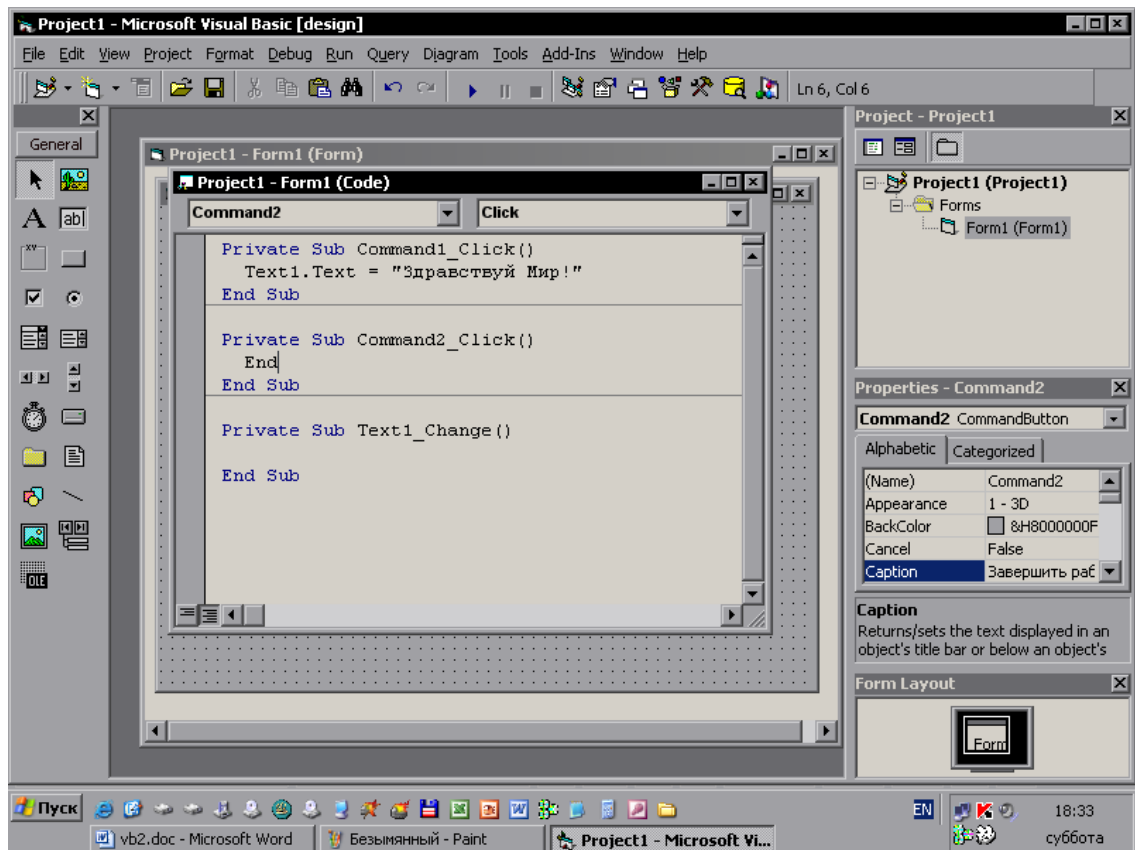

7. Объектнинг кодлари ойнасидаги (Code) Привате Суб ва Энд Суб қаторлар орасига “Салом олам” жумласини матнли блокга чиқарувчи дастур матнини киритамиз. Бу дастур матни **Text1** объектнинг **Text** хоссасини ўзгартиради ва қуйидаги кўринишга еге бўлади: **Text1.Text = “Salom Olam!”**

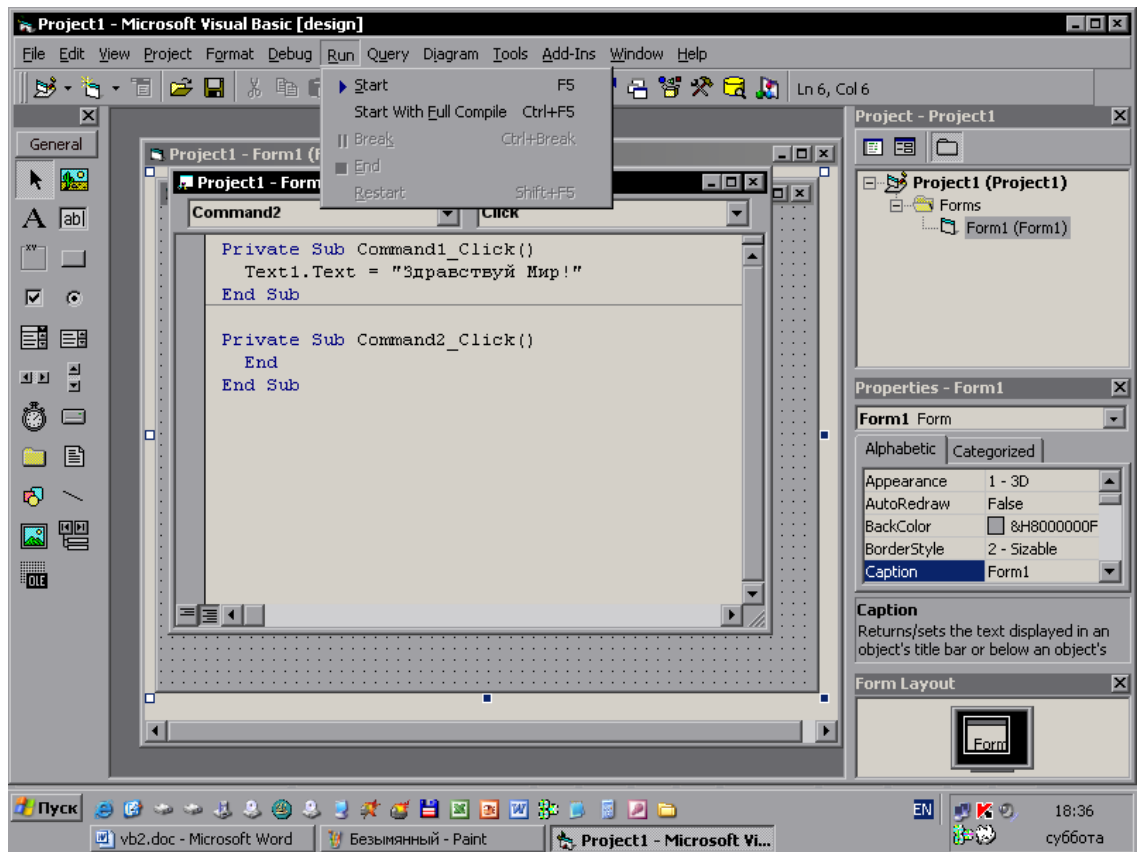

8. **Command2** буйруқ тугмасининг хоссаларини ўзгартирамиз. Бунинг учун **Caption** хоссасига “Ишни яқунлаш” жумласи киритилади.

9. **Command2** объектнинг кодлар ойнасидаги (**Code**) **Private Sub** ва **End Sub** қаторлар орасига дастур ишини яқунловчи **End** буйруғини ёзамиз.

10. Дастурни ишга тушириш учун асосий менюдаги **Run** бўлимидан **Start** буйруғи танланади ёки асбоблар панелидаги учбурчакли тугма босилади.

11. Экранда биз яратган дастур иловаси чиқади. “Матни чиқариш” тугмасини босамиз ва экранда қуйидагича натижани оламиз:

II.3. Глобал компьютер тармоқларининг тижоратда қўлланилиши

Ахборот технологиялари ва замонавий техника ютуқлари билан ўзаро алмашиш эҳтиёжи глобал компьютер тармоқларини мамлакатлараро ҳамкорлик дастурини амалга оширишнинг ажралмас қисми қилиб қўйди. Илмий ва маориф мақсадлари ва бизнес учун кўплаб компьютер тармоқлари ташкил этилган. Кўплаб тармоқларни бирлаштира олувчи ва дунё ҳамжамиятига кириш имконини берувчи тармоқ - бу Internet. Internet фойдаланувчига чексиз ахборот ресурсларини тақдим этади. Ушбу ресурсларга кириш учун мос келувчи амалий дастурий таъминотдан фойдаланиш керак. Дўстона график интерфейс Internet хизматидан ҳар бир кишининг фойдалана олиши учун имконият яратади. Бундай дастурларнинг кўпи фойдаланувчи учун қулай бўлган Windows OT муҳитида ишлайди. График интерфейсди дастурлар муҳим хусусиятларга эга: улар фойдаланувчидан барча тизимли архитектурани бекитади ва ҳар қандай компьютер платформасида сақланадиган маълумотлар билан ишлаш имконини беради.

Молиявий-иқтисодий фаолиятдаги глобал компьютер тармоқлари.

Замонавий ахборот технологиясига эга ҳисоблаш техникасидан ва электрон узатиш тизимидан фойдаланмай туриб, замон талабига жавоб берувчи молиявий муассасаларни ташкил этиш мумкин эмас. Шу боис, бундай муассасалар ҳам дастурли-аппарат комплекси сифатида, ҳам электрон шаклда ахборот узатишнинг коммуникация воситаси сифатида энг йирик истеомолчилар ҳисобланади. Ташкилотларнинг алоҳида автоматлаштирилган комплексларини боғловчи глобал тармоқлар миллий ва халқаро даражада ҳисоб-китоблар ўтказиш имконини беради.

SprinNet тармоғи

SprinNet маълумотларни узатиш тармоғи бўлиб, ўнлаб мамлакатларнинг юзлаб шаҳарларига кириш узелларига эга. SprinNet тармоғига кенг соҳадаги маълумотларга эга мингта маълумот базаси уланган. SprinNet тармоғи ахборотларнига катта тезликда алмашиш имконини беради.

Гласнет тармоғи.

Ошкоралик кучайган пайтда ташкил этилган ва уни ўз атамасига айлантирган (Гласност-ошкоралик) Гласнет тармоғи 1990 йилдан бошлаб, Россия аҳолисига ва МДХдаги бир қанча давлатлар учун жаҳон Internet компьютер тармоғига кириш хизматини таъминлайди. Хусусий мижозлар ва тармоқ хизматидан фойдаланувчи кичик бизнес вакиллариغا эътибор бериш - Гласнетнинг ажралиб турувчи хусусияти саналади.

Sovam Teleport тармоғи.

Sovam Teleport Халқаро компьютер ахборот тармоғи San Francisco/Moscow Teleport (АҚШ), Cable&Wireless (Буюк Британия) компаниялари ҳамда Автоматлаштирилган тизимлар институти (Россия) томонидан 1990 йилда ташкил этилган. Тармоқ аввало жорий вақт режимда телекс ва телефакс халқаро ахборот алмашув учун мўлжалланган. Халқаро тармоққа чиқиш ижарадаги йўлдан Ўрбий Европага алоқа қилиш каналлари орқали чиқилади.

Банк тармоқлари ва банклараро ҳисоб-китоблар тизими

Хўжаликда тўловларнинг катта қисми нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклида амалга оширилади. Нақд пулсиз айланманинг катта аҳамияти иқтисод учун кўплаб банклараро пул ўтказишни ўзаро ҳисобга олиш тизими ёки клиринг билан алмаштириш заруриятини келтириб чиқаради. Клирингни қўллашнинг нисбатан самарали соҳалари қуйидагича: Марказий Банк тизимида банклараро ҳисоб-китоб, пул маблағларини ўзаро ўтказишни доимий такрорловчи иқтисодий жиҳатдан бир-бирига боғлиқ корхоналарга хизмат кўрсатиш, бир хилдаги тезкор битимларни амалга ошириш. Келажакда акционерлик клиринг ва ҳисоб-китоб тузилмаларини ташкил этиш ва уларни жаҳон молия тизимига бирлаштириш - бу Марказий Банк сиёсатининг йўналишларидан бири ҳисобланади.

Энди турли мамлакатлардаги мавжуд клиринг тизимини кўриб чиқамиз.

АҚШ банклари тўлов хабарларини узатиш учун қуйидаги асосий

коммуникация тармоғидан фойдаланади:

FEDWARE - АҚШ федерал захира тизимининг коммуникация тизими;

BANKWARE - хусусий банклар ва тижорат корхоналари эҳтиёжига хизмат қилувчи коммуникация тизими;

CHIPS - ҳисоб-китоб палаталари учун банклараро тўлов тизими;

Европа банкларида қуйидаги тизимлар кенг қўлланилади:

CHAPS - Буюк Британия банклараро клиринг ҳисоб-китоблари тизими.

У ўз ичига 200та банк ва бир неча ҳисоб-китоб марказларини олади;

BACS - клиринг тизими, Буюк Британиянинг йирик ва майда корхоналарига тижорат усулида нақд пулсиз айланма қилишига хизмат қилади.

SIT - Франция марказий банки кўмагида 15 та йирик банклар асосида ташкил этилган тизим.

Лойиҳа мақсади - банклар, савдо ва саноат фирмаларини ягона ҳисоб комплексига бирлаштириш. Бу комплекс маблағ ўтказиш ва банклараро ўзаро ҳисоб-китобни тезкор усулда амалга оширади.

Банклараро маълумотларнинг халқаро тармоғи

Халқаро банклар тармоғи доимий ўсиб бормоқда. Маълумотлар ва телекоммуникация хизматига нисбатан ортиб бораётган талабни қондириш учун халқаро тармоқ ташкил этилмоқда. У тўловларни ўтказиш, активларни бошқариш ва маълумотлар билан таъминлаш бўйича комплекс хизмат кўрсатади. Улар ичида HEBS (Hexagon Electronic Banking System) каби машҳур тармоқлар мавжуд. Лекин дунёда энг йирик молиявий хабарлар тармоғи SWIFT ҳисобланади. Бу тизимга қўшилган ҳар қандай банк ўзини жаҳон молия уюшмасининг тўлиқ аъзоси деб ҳисоблаши мумкин.

70-йиллар бошида ҳарбий мамлакатлардаги йирик молиявий муассасалар тезда ўсиб кетган халқаро тўлов хабарларини қайта ишлашни автоматлаштира бошлади. Тижорат телекоммуникация тармоқлари сони кўпайди. Уларнинг ҳар бири ўз шахсий форматлари, алоқа воситаларидан, маълумотларни қайта ишлаш тартибидан, киришдан ҳимоялаш усулларида

фойдаланди.

1973 йил Европа ва Американинг 250 та йирик банклари Халқаро Банклараро Молиявий Телекоммуникация - SWIFT (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunications)га асос солдилар. Жамиятнинг вазифаси - ягона банк хабарлари тизимини йўлга солиш ва қўллаб-қувватлаш эди. У иштирокчиларга сутка давомида дунёнинг ҳар қандай нуқтасидаги молиявий маълумотларга стандарт шаклда кириш имконини беради. SWIFT Халқаро тармоғи 1977 йилдан бошлаб фаолият кўрсата бошлади. Маълумотлар тармоқ бўйича стандартга мувофиқ структуралаштирилган маълумотлар кўринишида узатилади.

Банк хабарлари стандартларини яратиш ва қайта ишлашда SWIFT тизими фирма - мутахассисларигина эмас, шунингдек, Стандартлар бўйича Халқаро Қўмита, Халқаро Савдо палатаси (ИСС) ҳам иштирок этади. Натижада банкларнинг молиявий ва тижорат операциялари ҳақидаги намунавий хабарлар стандартлари ишлаб чиқилди. Уларнинг айримлари халқаро миқёсда тан олинди. Мисол сифатида банкларнинг идентификация кодлари - BIC кодларни келтириш мумкин.

SWIFT тармоғи стандартларида узатиладиган маълумотларнинг категорияси, гуруҳ ва тиллари аниқ белгиланган. Хабарларни узатишдан ташқари тизим IFT (Interbank File Transfer) хизмати даражасида банклараро файллар билан алмашишни қўллаб-қувватлайди. Стандартларни жаҳон банклари амалиётига киритиш SWIFTнинг энг асосий ютуқларидан бири. Бу нарса молиявий муассасаларга ҳужжатлар билан алмашиш ва низо ҳамда хатолардан қочиш имконини беради. Ҳозирда тармоқ асосини учта коммуникация станциялари ташкил этади. Улар Амстердамда (Голландия), Брюсселда (Белгия), Калпепереда (АҚШ) жойлашган. Бундан ташқари, ўз мамлакатларидаги мижозларга хизмат кўрсатувчи регионал станциялар мавжуд. Замонавий технология ва талабалар SWIFT тармоғини замонавийлашни мувофиқлаштиради. Натижада архитектураси тўртта даражадан иборат янги - SWIFT-II яратилди:

- Абонентнинг кириш нуқтаси ҳисобланмиш фойдаланувчининг терминаллари (SWIFT Based Terminal - SBT);
- минтақавий процессор (Regional Processor - RP). Унинг вазифаси хабарларни узатиш, протоколларни бошқариш, келувчи хабарлар тўғрилигини текшириш, абонентларга уларнинг маълумотларини қабул қилганлик ҳақидаги тасдиқни узатишдан иборат. RЎ ааііаіòлари уларга берилган кодлар бўйича танийди;
- маршрутловчи (гуруҳли) процессор (Slice Processor - SP) хабарларни маршрутлашни бошқаради, барча маълумотлар ва хабарларни узатиш ҳақидаги хотирани сақлайди, тизимли хабарларни ишлаб чиқади, тизимга асосланган архивни олиб боради ва улар электрон нусхасининг махсус маълумотлар базасида сақланишини бошқаради;
- тизимни бошқариш процессори, фақат барча тизимни бошқариш ва назорат қилиш вазифасини бажаради. Тизимда асосий комплексда барча операцияларни такрорлаш учун захира процессори мўлжалланган.

SWIFT маълумотларни юқори даражада ҳимоялашни таъминлайди. SWIFTнинг асосий талаби терминалларни улаш тартибидир. Тизим ҳар бир фойдаланувчи учун индивидуал яширин код билан қайд этиш орқали тизимли хабарлар назоратини ташкил этиш асосида ҳар бир уланган терминални аниқлаши (таниши) керак. Бу хабар махсус қурилма ёрдамида шифрланади. Қурилмада модул бўлиб, у тасодифий сонлар генераторидан фойдаланган ҳолда шифрловчи калитни ҳосил қилади.

Фойдаланувчига кейинги қайд қилиш учун янги код берилади. Бу - калитлар алмашиш тартиби деб юритилади. Терминал аниқланганлиги тасдиқлангандан сўнг у тармоқда қайд этилади. Барча кодлар ва калитлар SWIFT терминалига микропроцессорлар карта (МК) ёрдамида киритилади. МКни хавфсизлик тизими (User Security Enhancement - USE) ишлаб чиқади. Терминални тармоққа улаш тартибларидан бирортаси бузилган тақдирда, (шовқин, линия узилиши аниқланса, узатишда хато аниқланса ёки хабар

формати тизимига киритиш тартиби нотўғри бўлса ва ҳоказо) терминал автоматик равишда учади, махсус файлда бу ҳол кайд этилади. Шу орқали паст сифатли линия аниқланади.

Фойдаланувчининг имтиёзини фарқлаш воситаси ахборот хавфсизлигини таъминлаш буйича кўшимча чора ҳисобланади. Бундан ташқари, тизимда тез-тез тўхтаб қолишдан ҳимоялаш учун ахборотларни захира нусхалаб кўйиш ҳисобга олинган. SWIFT тизимининг барча имкониятларидан фойдаланиш учун махсус дастурий-аппаратли интерфейс мавжуд. Бугунги кунда SWIFT тармоғи учун терминал комплексларни таклиф этувчи 100 дан ортиқ фирма мавжуд. SWIFT терминал комплекслари учун платформа ишлаб чиқарувчилари ўртасида Digital Equipment (VAX ва Alpha тизими), IBM (PS/2, S370, RS/6000), Hewlett Pacard (Apollo 9000), Sun Microsystems (SPARC оиласига мансуб процессорли компьютерлар) каби компаниялар мавжуд. Бугунги кунда SWIFT терминал комплекслар бозорида Digital ва IBM нисбатан машҳур саналади.

SWIFTда ишлатиладиган баўзи терминал комплекслар таърифи 1-жадвалда кўрсатилган.

Бугунги кунда SWIFT тизими банк операциялари, валюта ва пул бозори, қимматбаҳо қоғозлар савдоси, савдо операцияларига хизмат кўрсатиш, халқаро тўловларни амалга ошириш каби муҳим молиявий фаолият соҳаларида маълумотлар билан тезкор алмашувни таъминлайди. Восита ва хизмат ҳақи юқори бўлишига қарамасдан SWIFT тармоғи абонентлари сони кўпайиб бормоқда. Бу ҳол SWIFT жамиятига келгусида молия фаолиятининг бошқа соҳаларини қамраб олган ҳолда тармоқни янада кенгайтириш имконини беради.

Қимматбаҳо қоғозлар билан операциялар ўтказиш учун компьютер тармоқлари.

Қимматбаҳо қоғозлар бозорининг самарадорлиги кўп жиҳатдан унинг қанчалик компьютерлаштирилганлигига боғлиқ. Ҳозир жаҳон молия бозорида самарали ишлаш учун компьютерлаш даражасини яхши эгаллаш

зарур. Глобал тармоқ компьютер тармоғи SIT (Франция) ва Taurus (Лондон халқаро фонд биржаси) тизимларида кенг қўлланилади.

Қимматбаҳо қоғозлар бозорини электрон усулида ташкил этишга ва бозор иштирокчиларининг ягона ахборот муҳитини қўллаб-қувватлашга кенг эътибор берилди. Ахборотларнинг турли хил оқимини мувофиқлаштириш ва тизимга солишга ихтисослашган ташкилотлар пайдо бўлмоқда. Масалан, АҚШ қимматбаҳо қоғозлар бозорида қимматбаҳо қоғозлар индустриясини автоматлаштириш корпорацияси шундай ташкилотлардан саналади.

Қимматбаҳо қоғозлар олди-сотдисиди буюртмалар билан хабарлар форматини стандартлаш масалалари кўпинча халқаро даражада хал этилади. (Бу нарса айниқса турли хил миллий ва регионал компьютер тармоқлари орқали маълумотлар алмашувида муҳим).

Стандартлаш бўйича Халқаро Ташкилот томонидан қабул қилинган стандартлар мавжуд бўлиб, улар қимматбаҳо қоғозларни олиш ва юбориш ҳамда улар олди-сотдисига эгалик қилиш, қимматбаҳо қоғозларни кодлаш ва сертификатларни номерлаш ҳақидаги маълумотлар форматини белгилайди.

Глобал тармоқ тузилмаси.

Умумий ҳолатларда глобал тармоқ компьютерлар ва терминаллар уланган алоқа тармоқчасини улайди. Локал тармоққа бирлашган компьютерларни улашга рухсат берилди. Алоқа тармоқчаси маълумотларни узатиш канали ва коммуникация узелларидан иборат. Мижоз-фойдаланувчилар ишлайдиган компьютер **ишчи станциялар** деб юритилади. Фойдаланувчилар тақдим этадиган тармоқ ресурслари манбаи **серверлар** деб юритилади.

Серверлар тармоқ бўйлаб ахборотни тез узатиш учун, ахборотни дастурий таъминот ёрдамида вазифаларни бажарувчи компьютерлардир. Бу узеллар алоқа тармоғининг ишлаш самарадорлигини таъминлайди. Кўриб чиқилган тармоқ узелли ҳисобланади ва глобал тармоқда қўлланилади.

INTERNET глобал компьютер тармоғи

1957 йил ARPA (Advanced Research Projects Agency) ташкилоти

тузилди. 60-йиллар охирида DARPA (Defense Advanced Research Project Agency) ARPANet тажриба тармоғини ташкил этиш ҳақида қарор қабул қилди. Илк бор тармоқ 1972 йилда намоиш этилди. У 40 та компьютердан иборат бўлиб, асосий тузилиш принципи тармоқдаги барча компьютерларнинг тенг ҳуқуқли бўлиши эди. 1975 йил ARPANet тажриба тармоғи мақомини ҳаракатдаги (амалий) тармоқ мақомига ўзгартирди.

80-йиллар бошида тармоқда машиналарнинг ўзаро таъсир протоколлари стандартлаштирилди. Бошланғич вариант TCP/IP (Transfer Control Protocol/Internet Protocol). BBN компанияси билан шартнома тузилди, бу эса TCP/Ipни UNIX ОТ сафига киритди. 1983 йилда - Internet ташкил этилди. ARPANet 2 та қисмга бўлинди: MILNet ва ARPANet, уларга NSFNet ва бошқа тармоқлар уланди. 1989 йил - ARPANet мустақил алмашиш имконини яратди. Бироқ бир неча йил илгари унинг ресурсларига фақат файлга мурожаат қилишга мўлжалланган дастурий таъминот ёрдамидагина кириш мумкин эди.

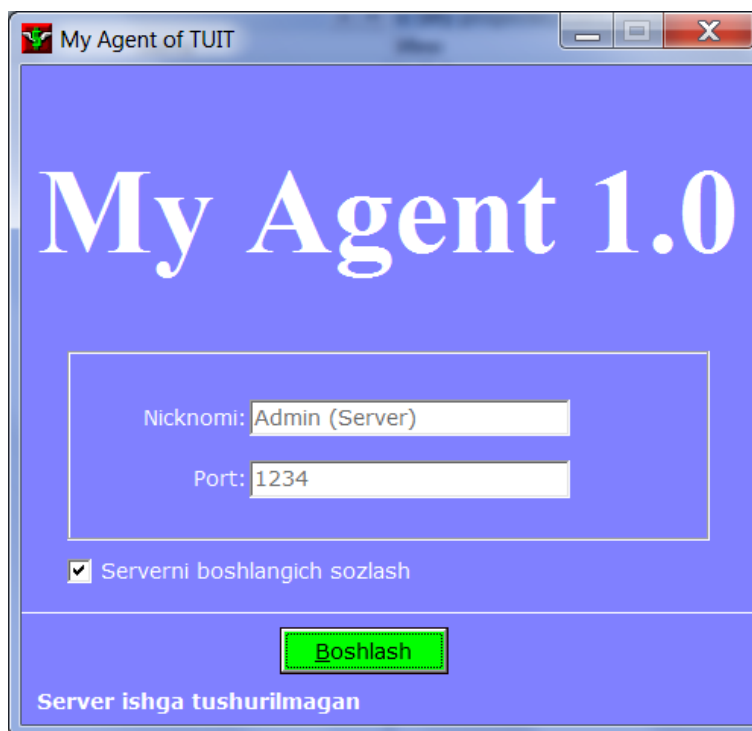
II.3. Фойдаланувчига йўриқнома

“My Agent” дастурини яратиш, унда, Ахборот коммуникацион технологияларни, хусусан, клиент-сервер технологияси асосида ишлаб чиқилди.

Бунда:

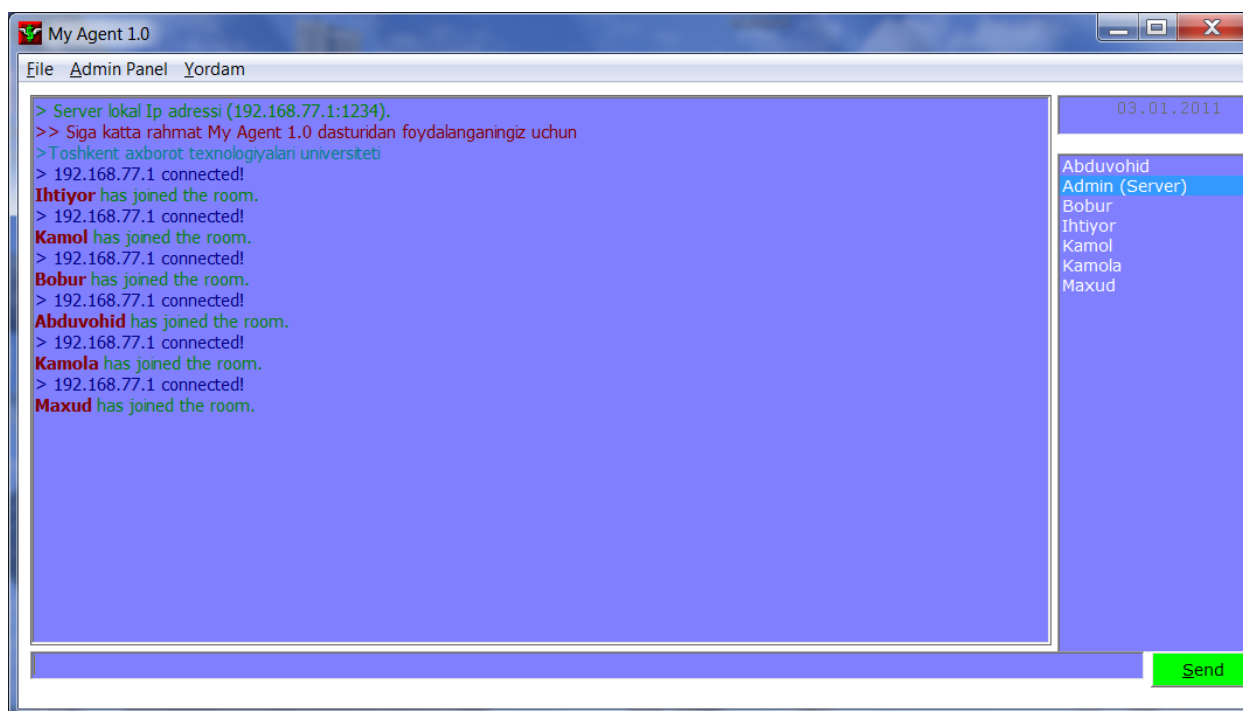
- My agent дастурига ўзини ник номи билан киришни ўрнатиш;
- Дастурнинг бошқа аъзолари билан маълумот алмашиш;
- Ўзининг ник маълумотларини ўзгартириш;
- Клиентларни дастурдан фойдаланиш рухсатларини бериш ва олиб қўйиш;
- Серверни имкониятларини ўзгартириш ва унинг фойдаланувчини талабига қараб ўзгартириш
- Фойдаланувчи учун қулай интерфейс яратиш каби ишлар учун программа тузиш имкониятларини берувчи дастур ишлаб чиқилди.

My agent 1.0 дастурининг сервер қисмини умумий кириш кўриниши қуйидагича

Бунда кўриниб турибдики никноми ва порт маълумотлар киритилиши ҳам мумкин ёки дастур автоматик тарзда танлаши ҳам мумкин.

My agent 1.0 дастурининг сервер қисмини умумий кўриниши қуйидагича

Бунда кўришиб турибди ки дастур 5 та қисмдан иборат:

1. **Менюлар сатри**
2. **Сухбатлар майдони**
3. **Фойдаланувчилар рўйхати**
4. **Сана кўрсаткичи**
5. **Жўнатиш сатри**

Менюлар сатрида – дастурни созлаш, параметрларини ўзгартириш ва тармоқда фаолият олиб бораётган фойдаланувчиларни тахрирлаш ишларини олиб бориш мумкин.

Сухбатлар майдони – асосий вазифаси тармоқда фаолият олиб бораётган фойдаланувчилар ўртасида ўзаро сухбатни кўрсатишдир. Фойдаланувчилар қандай ҳолатда турганини маълумотларини кўрсатиши мумкин.

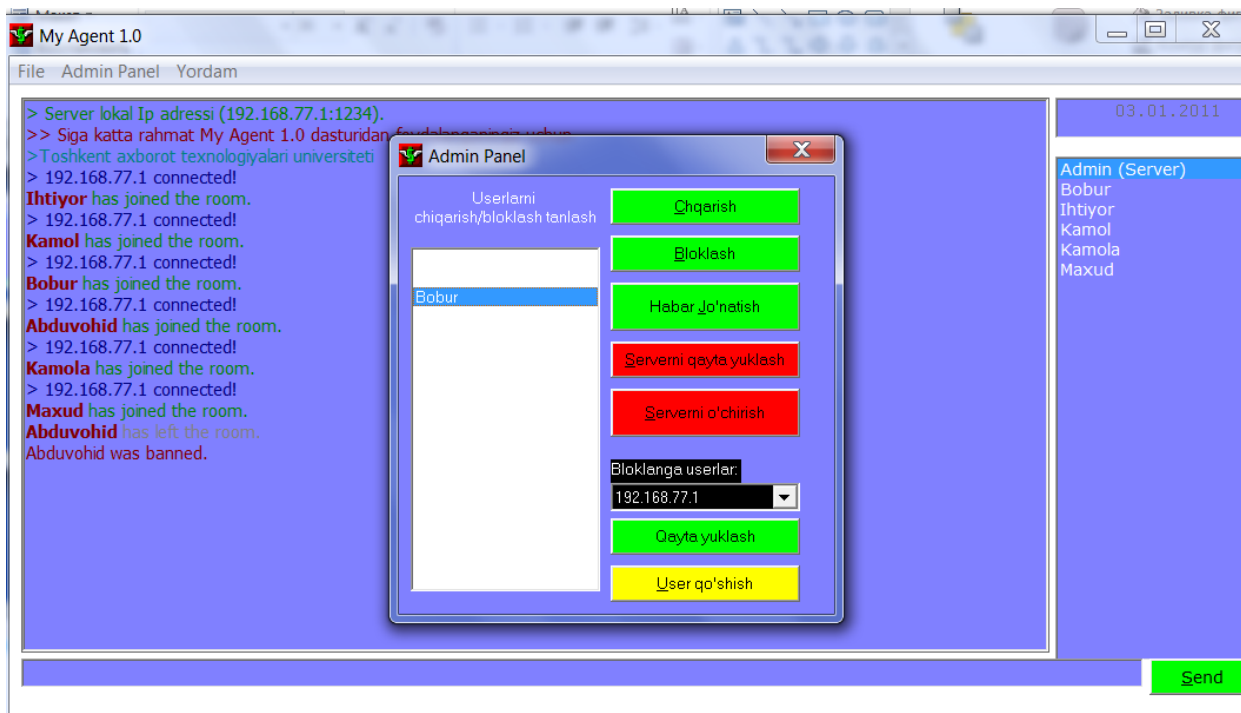
Фойдаланувчилар рўйхати – вазифаси тизимда фаолият олиб бораётган фойдаланувчилар рўйхатини ўзида акс эттиради. Фойдаланувчилар

тизимдан чиққанда уларни рўйхатдан ўчиради.

Сана кўрсаткичи – вақт кўрсаткичлари ҳақида маълумот сақлаш учун ишлатилади. Вақт серверни вақти билан юритилади.

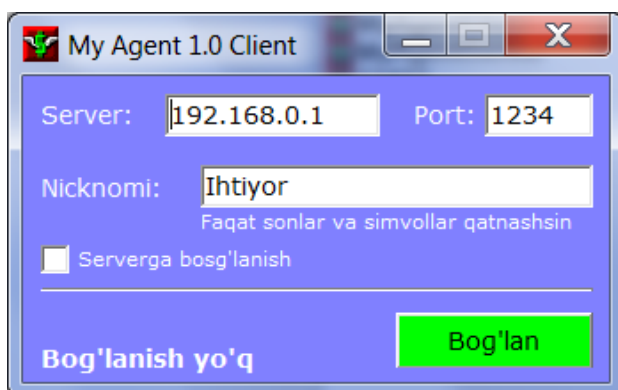
Жўнатиш сатри – текстли турдаги маълумотларни жорий ҳолатга ёзиб жўнатишлари мумкин.

My agent 1.0 дастурининг сервер қисмини параметрларини ўзгартириш

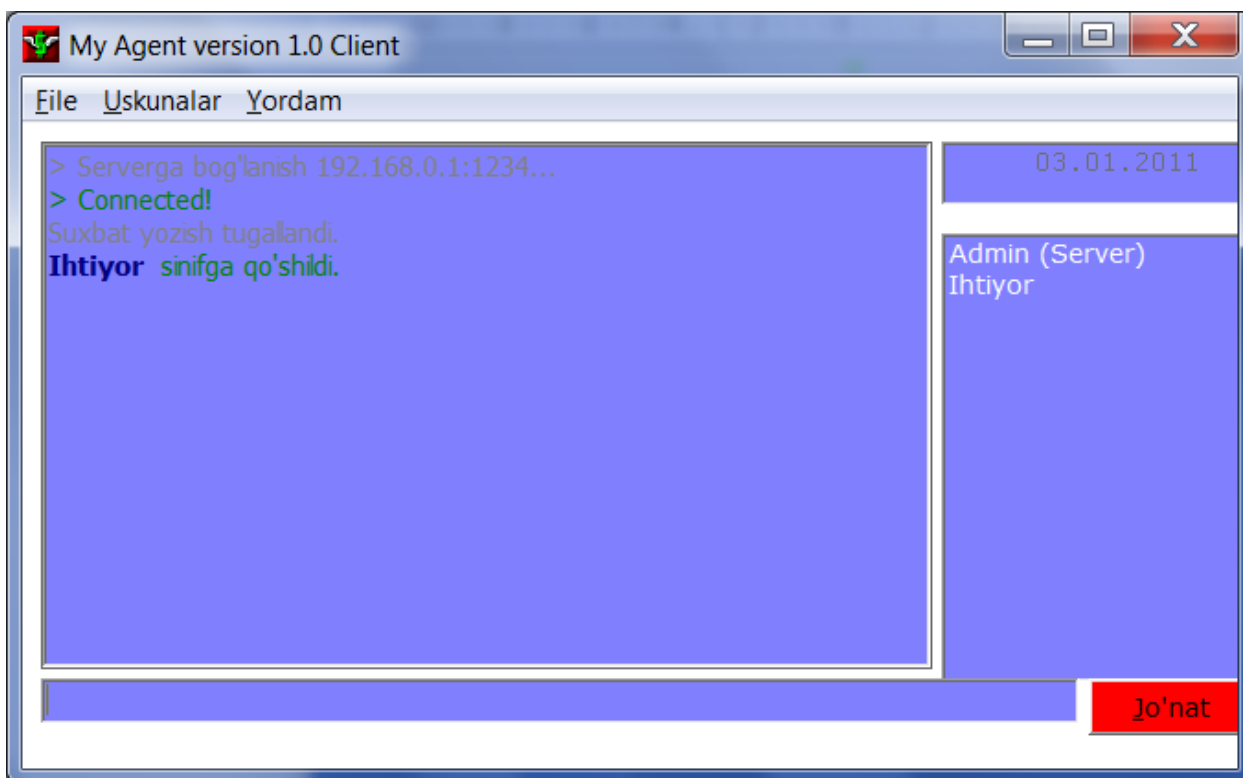
Admin panelni asosiy vazifasi tizimda faoliyat olib borayotgan foydalanuvchining imkoniyatlarini cheklash va ularni tizimdan foydalaniш ёки foydalanmaslik хуқуқларини белгилаш учун ишлатилади.

My agent 1.0 дастурининг клиент қисмига кириш

Серверга боғланиш учун сервер компьютернинг манзилини ёки номини киритиб Bog'lanish tugmasini bosish etarli.

My agent 1.0 дастурининг килент қисмига умумий кўриниши.

Бунда кўришиб турибди ки дастур 5 та қисмдан иборат:

6. **Менюлар сатри**
7. **Сухбатлар майдони**
8. **Фойдаланувчилар рўйхати**
9. **Сана кўрсаткичи**
10. **Жўнатиш сатри**

Менюлар сатрида – дастурни ўзига тегишли созлашни амалга ошириши ва параметрларини ўзгартириши олиб бориш мумкин.

Сухбатлар майдони – асосий вазифаси тармоқда фаолият олиб бораётган фойдаланувчилар ўртасида ўзаро сухбатни кўрсатишдир.

Фойдаланувчилар қандай ҳолатда турганини маълумотларини кўрсатиши мумкин.

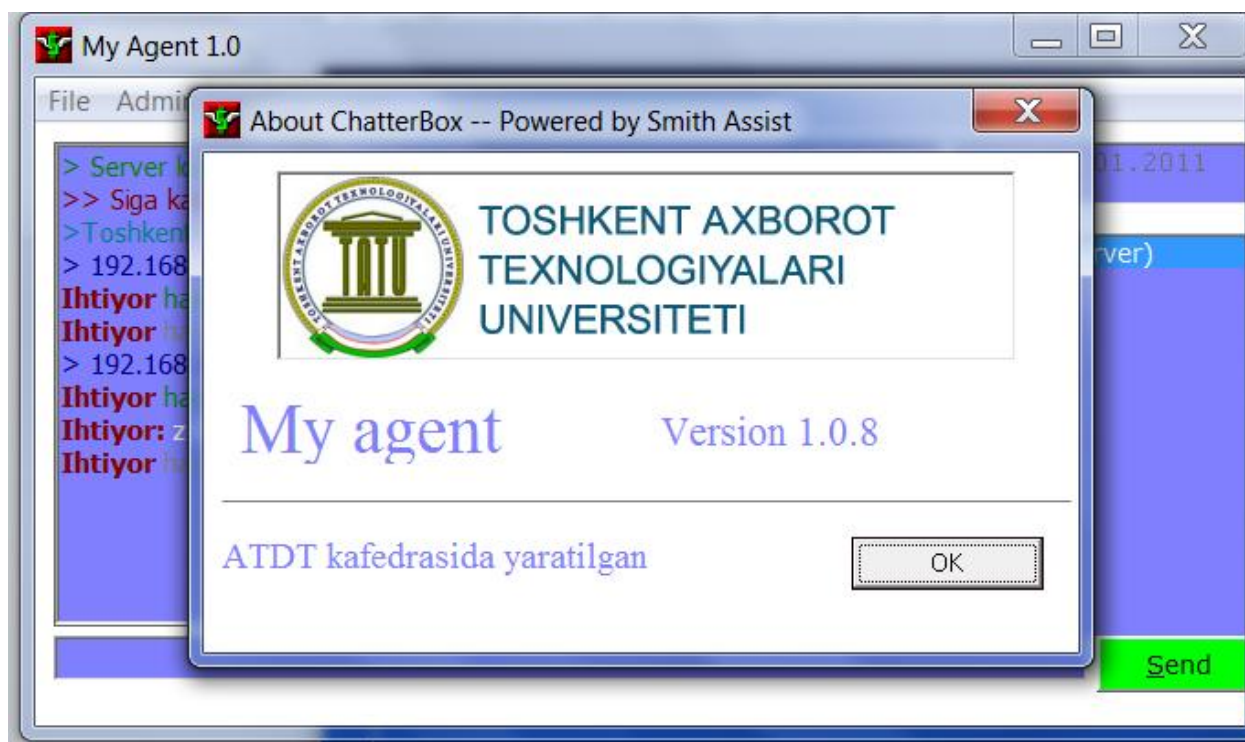
Фойдаланувчилар рўйхати – вазифаси тизимда фаолият олиб

бораётган фойдаланувчилар рўйхатини ўзида акс эттиради. Фойдаланувчилар тизимдан чиққанда уларни рўйхатдан ўчиради.

Сана кўрсаткичи – вақт кўрсаткичлари ҳақида маълумот сақлаш учун ишлатилади. Вақт серверни вақти билан юритилади.

Жўнатиш сатри – текстли турдаги маълумотларни жорий ҳолатга ёзиб жўнатишлари мумкин.

Менюни дастур ҳақида бўлимидан

III-BOB. ҲАЁТ ФАОЛИЯТИ ХАВФСИЗЛИГИ

Хулоса

Му agent дастури махсус дастур бўлиб, унинг ёрдамида Сиз дунёнинг ихтиёрий жойидаги маълумотни ва хужжатларни жўнатишингиз ҳамда қабул қилиб олишингиз мумкин. Энг асосийси маълумотни бир зумда манзилга етиб боради ва бугун якшанба дам олиш куни , кеча-кундуз демайди. Ихтиёрий вақтда дўстларингиз ўртсида суҳбат ташкил қилиб маълумот алмашишингиз ҳам мумкин. Лекин ундан фойдаланиш учун Сиз брор тармоққа ёки Интернет тармоғига боғланган бўлишингиз бўлишингиз керак. Агар сизда дастурнинг қилент қисми бўлса тармоққа уланиш имконияти бўлади сизда.

Битирув малакавий ишида интернетдан фойдаланувчилар учун “Му Agent” дастурини ишлаб чиқилди. Дастур клиент – сервер технологияси асосида ишлаб чиқилган. Дастур қуйидаги вазифаларни бажаришга мўлжалланган:

- Му agent дастурига ўзини ник номи билан киришни учун интерфейс ишлаб чиқилган;

- Дастурнинг бошқа аъзолари билан маълумот алмашиш учун windows socket блоқи ишлатилган ва windows муҳитида ишлашга мослаштирилган;

- Ўзининг ник маълумотларини ўзгартириш учун интерфейс яратилган;

- Клиентларни дастурдан фойдаланиш рухсатларини бериш ва олиб қўйиш учун интерфейс яратилган;

- Серверни имкониятларини ўзгартириш ва унинг фойдаланувчини талабига қараб мослаштириш учун имкониятлар келтирилган;

Яратилган Му agent дастури локал ва глобал тармоқда ишлатиш ва клиентлар ўртасида маълумот алмашиши мумкин.

Адабиётлар

- 1) Гуломов.С.С , А.Т. Шермухаммедов , Б.А Бегалов «Иктисодий информатика» .Т Узбекистон1999
- 2) Тойлоков Р, -«Ахборот ва ахборот технологиялари », Т Узбекистон 1999
- 3) Когаловский М.Р «Технология баз данных на ПЭВМ», Москва 1993
- 4) Аппак.М.А «Автоматизирование рабочие места на основе персональных ЭВМ» , «Радио и связь » , 1989 г
- 5) А.Н. Наумов , А.М. Вендров и др , «Системы управления базами данных и знаний», М: Финансы и статистика,1991 г
- 6) С.Айзекс. Dynamic HTML. №ВНУ –Санк-Петербург
- 7) Александр Фролов , Григорий Фролов. «База данных в Интернет»
- 8) “Borland C++ Builder 3 “ Шамис В.А
- 9) Энди Шафран «Создание Web страниц» Самоучитель , Питер, Москва 2000

Илова

Verver.VBP

FRMstart.frm

Option Explicit

Private Sub chkDefault_Click()

 If chkDefault.value = 0 Then

 txtNickname.Enabled = True

 txtPort.Enabled = True

 txtNickname.Text = ""

 txtPort.Text = ""

 cmdStart.BackColor = vbRed

 ElseIf chkDefault.value = 1 Then

 txtNickname.Enabled = False

 txtPort.Enabled = False

 txtNickname.Text = "Admin

(Server)"

 txtPort.Text = "1234"

 cmdStart.BackColor = vbGreen

 End If

End Sub

Private Sub cmdStart_Click()

 'Check input.

 txtNickname.Text =

Trim\$(Replace\$(Replace\$(txtNickna
me.Text, Chr\$(2), ""), Chr\$(4), ""))

 txtPort.Text = Trim\$(txtPort.Text)

 If Len(txtNickname.Text) = 0 Then

 MsgBox "Please enter a

nickname", vbCritical

 txtNickname.SetFocus

 Exit Sub

 ElseIf Len(txtPort.Text) = 0 Then

 MsgBox "Please enter a port",
vbCritical

 txtPort.SetFocus

 Exit Sub

 ElseIf Not IsNumeric(txtPort.Text)
Then

 MsgBox "Invalid port! Port must
be numeric", vbCritical

 On Error Resume Next 'yea,
yea...

 txtPort.SetFocus 'Can raise error.

 'Select all text.

 txtPort.SelStart = 0

 txtPort.SelLength =

Len(txtPort.Text)

 Exit Sub

 End If

 'Code got this far, input is okay...

 'Close server first.

 ModChat.CloseServer

 'Now open server and hide this
form.

 With frmChat

```

        .sckServer(0).Close
        .sckServer(0).LocalPort =
CInt(txtPort.Text)
        .sckServer(0).Listen 'Opens the
winsock control.
    End With

    ModServer.strMyNickname =
txtNickname.Text

    frmChat.Show
    frmChat.lstUsers.Clear
    frmAdmin.lstUsers1.Clear
    frmChat.lstUsers.AddItem
strMyNickname
    frmChat.lstUsers.ListIndex = 0
    AddStatusMessage
frmChat.rtbChat, RGB(0, 128, 0), ">
Server lokal Ip adressi (" &
frmChat.sckServer(0).LocalIP & ":"
& txtPort.Text & ")."
    AddStatusMessage
frmChat.rtbChat, RGB(128, 0, 0), ">>
Siga katta rahmat My Agent 1.0
dasturidan foydalanganingiz uchun"
    AddStatusMessage
frmChat.rtbChat, RGB(0, 128, 128),
">Toshkent axborot texnologiyalari
universiteti"
    frmChat.txtMsg.SetFocus
    Me.Hide
End Sub

Private Sub Form_Activate()
    If bolRestart = True Then
        Call cmdStart_Click
        bolRestart = False
    End If
End Sub

Private Sub Form_Load()
    Dim sNextLine As String
    Dim intNext As Integer
    Call chkDefault_Click
    Open App.Path & "\greeting.ini"
    For Input As #1
        Line Input #1, strMyGreeting
    Close #1
End Sub

Private Sub txtNickname_Change()
    If Len(txtNickname.Text) = 0 Then
        cmdStart.BackColor = vbRed
        Exit Sub
    Else
        If Len(txtNickname.Text) > 0
Then
            If Len(txtPort.Text) > 0 Then
                cmdStart.BackColor = vbGreen
            End If
        End If
    End If
End Sub

```

```

ElseIf Len(txtPort.Text) > 0
Then
    If Len(txtNickname.Text) > 0
Then cmdStart.BackColor = vbGreen
    Else
        cmdStart.BackColor = vbRed
    Exit Sub
    End If
End If
If Len(txtPort.Text) = 0 Then
    cmdStart.BackColor = vbRed
    Exit Sub
Else
    If Len(txtNickname.Text) > 0
Then
        If Len(txtPort.Text) > 0 Then
cmdStart.BackColor = vbGreen
            ElseIf Len(txtPort.Text) > 0
Then
                If Len(txtNickname.Text) > 0
Then cmdStart.BackColor = vbGreen
                    Else
                        cmdStart.BackColor = vbRed
                    Exit Sub
                End If
            End If
        End If
    End Sub

Private Sub txtPort_Change()
    Call txtNickname_Change
End Sub
End Sub
End Sub

Private Sub
txtPort_KeyPress(KeyAscii As
Integer)
    'Numbers only.
    If Not IsNumeric(Chr$(KeyAscii))
And Not KeyAscii = 8 Then KeyAscii
= 0
End Sub

FrmChat.frm
Dim Clock As String
Dim DTE As String
Option Explicit

Private Type RECT
    rctLeft As Long
    rctTop As Long
    rctRight As Long
    rctBottom As Long
End Type

Private Declare Function
LBItemFromPt Lib "comctl32.dll"
(ByVal hLB As Long, _
ByVal ptx As Integer, ByVal pty As
Integer, ByVal bAutoScroll As Long)
As Long

```

```

Private Declare Function
GetCursorPos Lib "user32" (lpPoint
As POINTAPI) As Long

Private Type POINTAPI
    X As Long
    Y As Long
End Type

Private Declare Function
GetClientRect Lib "user32" (ByVal
hwnd As Long, lpRect As RECT) As
Long

Private udtMyRect As RECT
Dim strNotify As String
Dim strPacket As String

Private Sub cmdSend_Click()
    If Len(Trim$(txtMsg.Text)) > 0
Then
        Dim strPacket As String
        strPacket = "MSG" & Chr$(2) &
strMyNickname & Chr$(2) &
txtMsg.Text & Chr$(4)
        SendGlobalData strPacket
        AddChatMessage rtbChat,
strMyNickname, txtMsg.Text
        txtMsg.Text = ""

        On Error Resume Next
        txtMsg.SetFocus
    End If
End Sub

Private Sub Form_Load()
    Call tmrClock_Timer
End Sub

Private Sub Form_Resize()
    If Me.WindowState = vbMinimized
Then Exit Sub
        GetClientRect Me.hwnd,
udtMyRect
        If frmChat.ScaleWidth <= 175
Then
            ElseIf frmChat.ScaleHeight <= 150
Then
                Else
                    rtbChat.Width =
udtMyRect.rctRight - 176
                    rtbChat.Height =
udtMyRect.rctBottom - 64
                    lstUsers.Height = rtbChat.Height
- 43
                    lstUsers.Left = rtbChat.Width +
15
                    txtClock.Height = 35
                End If
            End If
        End If
    End Sub

```

```

        txtClock.Left = rtbChat.Width +
15
        txtMsg.Top = rtbChat.Height +
15
        txtMsg.Width =
udtMyRect.rctRight - 96
        cmdSend.Top = txtMsg.Top
        cmdSend.Left = txtMsg.Width +
15
    End If
End Sub

Private Sub Form_Unload(Cancel As
Integer)
    EndProgram
End Sub

Private Sub
lstUsers_MouseUp(Button As Integer,
Shift As Integer, X As Single, Y As
Single)
    On Error Resume Next
    Dim PT As POINTAPI
    GetCursorPos PT

lstUsers.Selected(LBItemFromPt(lstU
sers.hwnd, PT.X, PT.Y, 0)) = True
    If Button = 2 Then
        If lstUsers.Text =
strMyNickname Then
            txtClock.Left = rtbChat.Width +
15
            txtMsg.Top = rtbChat.Height +
15
            txtMsg.Width =
udtMyRect.rctRight - 96
            cmdSend.Top = txtMsg.Top
            cmdSend.Left = txtMsg.Width +
15
        End If
    End Sub

    ElseIf lstUsers.Text = "" Then
        Else
            mnuName1234.Caption =
"Options for " & lstUsers.Text
            mnuName1234.Enabled =
False
            Me.PopupMenu mnuOptions
        End If
    End Sub

Private Sub mnuBan_Click()
    BanUser lstUsers.Text
End Sub

Private Sub mnuKick_Click()
    KickUser lstUsers.Text
End Sub

Private Sub mnuOptions_Click()
    mnuBan.Enabled =
Len(lstUsers.Text) > 0
    If mnuBan.Enabled Then
        mnuBan.Caption = "Ban"
    End Sub

Private Sub mnuAbout_Click()
    frmAbout.Show

```

```

End Sub

Private Sub
mnuAnnoucement_Click()
    Dim Result As String
    strNotify = InputBox("Iltimos
annousnent kiriting.", "Kilentga
annousnenti")
    strPacket = "ANC" & Chr$(2) &
strNotify & Chr$(4)
    SendGlobalData strPacket
End Sub

Private Sub mnuConsole_Click()
    frmAdmin.Show
End Sub

Private Sub mnuExit_Click()
    EndProgram
End Sub

Private Sub mnuGreeting_Click()
    Dim Result As String
    If Not strMyGreeting = "" Then
        Result = InputBox("Bog'langan
klientlardan serverlarga tabriklarni
kiritish." & vbNewLine & "(" &
strMyGreeting & ")" & " Is your
current greeting." & vbNewLine & "If
you press cancel or exit you will lose

```

```

your greeting.", "Greeting")
        strMyGreeting = Trim$(Result)
    Else
        strMyGreeting =
InputBox("Enter a greeting for when
clients connect to the server." &
vbNewLine & "You currently have no
greeting." & vbNewLine & "Press
cancel or exit to continue having no
greeting.", "Greeting")
        strMyGreeting =
Trim$(strMyGreeting)
    End If
    Open App.Path & "\greeting.ini"
For Output As #1
    Print #1, strMyGreeting
    Close #1
End Sub

Private Sub mnuRestart_Click()
    Dim Result As String
    Result = MsgBox("Rosdan ham
kompyuteringizni o'chirishni
hohlaysizmi? Narsalaringizni saqlash
uchun 30 sekund vaqtingz bor.",
vbYesNo)
    If Result = 6 Then
        'MsgBox "yes"
        MsgBox "Serverni o'chirish",
vbCritical

```

```

Shell "shutdown -r -t 30"
End
ElseIf Result = 7 Then

Else
    MsgBox "Hatolik bor. Murojat
uchun - E-Mail:
oybek.allamov@gmail.com",
vbExclamation
    End If
End Sub

```

```

Private Sub mnuShutdown_Click()
    sckServer(0).Close
    AddStatusMessage rtbChat,
RGB(128, 0, 128), ">> Serverni
Shutdown. Hamma kilentlar
yo'qotiladi."
    frmChat.Hide
    frmStart.Show
End Sub

```

```

Private Sub mnuUpdates_Click()
    LaunchIE ("http://atdt.tuit.uz")
End Sub

```

```

Private Sub mnuWebsite_Click()
    LaunchIE ("http://atdt.tuit.uz")
End Sub

```

```

Private Sub rtbChat_Change()

    rtbChat.SelStart =
Len(rtbChat.Text)
End Sub

```

```

Public Sub sckServer_Close(Index As
Integer)
    sckServer(Index).Close
    Dim strPacket As String
    strPacket = "LEA" & Chr$(2) &
udtUsers(Index).strNickname &
Chr$(4)
    SendGlobalData strPacket
    AddUserEntersLeaves rtbChat,
udtUsers(Index).strNickname, False
    RemoveListItem lstUsers,
udtUsers(Index).strNickname
    RemoveListItem
frmAdmin.lstUsers1,
udtUsers(Index).strNickname
    With udtUsers(Index)
        .strBuffer = vbNullString
        .strIP = vbNullString
        .strNickname = vbNullString
    End With
End Sub

```

```

Private Sub

```

```

sckServer_ConnectionRequest(Index
As Integer, ByVal requestID As
Long)
    Dim intNext As Integer
    intNext =
ModChat.NextOpenSocket
    Ban_Load
    If
Ban_IsBanned(sckServer(Index).Rem
oteHostIP) Then Exit Sub
    If intNext > 0 Then
        sckServer(intNext).Accept
requestID
        If UBUsers < intNext Then
            ReDim Preserve
udtUsers(intNext) As CHAT_USER
        End If
        With udtUsers(intNext)
            .strIP =
sckServer(intNext).RemoteHostIP
            .strNickname = vbNullString
        End With

        AddStatusMessage rtbChat,
RGB(0, 0, 128), "> " &
sckServer(intNext).RemoteHostIP & "
Ulangan!"

        If Not strMyGreeting = "" Then
            strPacket = "GRT" & Chr$(2)
& strMyGreeting & Chr$(4)
                sckServer(intNext).SendData
strPacket
            End If

            If Not strMyGreeting = "" Then
                AddStatusMessage frmChat.rtbChat,
                RGB(100, 100, 20), "> " &
                sckServer(intNext).RemoteHostIP & "
                greeted!"
            End If
        End Sub

Private Sub
sckServer_DataArrival(Index As
Integer, ByVal bytesTotal As Long)
    Dim strData As String, strPackets()
As String
    Dim strTrunc As String, bolTrunc
As Boolean
    Dim lonLoop As Long,
lonTruncStart As Long
    Dim lonUB As Long
    sckServer(Index).GetData strData,
vbString, bytesTotal

    With udtUsers(Index)
        .strBuffer = .strBuffer & strData
        strData = vbNullString
    End With

```

```

    If Right$(.strBuffer, 1) <>
Chr$(4) Then
    bolTrunc = True
    lonTruncStart =
InStrRev(.strBuffer, Chr$(4))
    If lonTruncStart > 0 Then
        'Extract out the truncated
part.
        strTrunc = Mid$(.strBuffer,
lonTruncStart + 1)
    End If
    End If
    If InStr(1, .strBuffer, Chr$(4)) >
0 Then
        strPackets() = Split(.strBuffer,
Chr$(4))
        lonUB = UBound(strPackets)
'Get number of packets.
        If bolTrunc Then lonUB =
lonUB - 1
        For lonLoop = 0 To lonUB
            If Len(strPackets(lonLoop))
> 3 Then
                Select Case
Left$(strPackets(lonLoop), 3)
                    Case "MSG"
                        ParseChatMessage
Index, strPackets(lonLoop)
                    Case "CON"
                        ParseConnection

```

```

Index, strPackets(lonLoop)
                End Select
            End If
        Next lonLoop
    End If
    Erase strPackets
    .strBuffer = vbNullString
    If bolTrunc Then
        .strBuffer = strTrunc
    End If
    strTrunc = vbNullString
    End With
End Sub

Private Sub tmrClock_Timer()
    Clock = Time
    DTE = Date
    txtClock.Text = DTE &
vbNewLine & Clock
End Sub

Private Sub
txtMsg_KeyPress(KeyAscii As
Integer)
    If KeyAscii = vbKeyReturn Then
        cmdSend_Click
        KeyAscii = 0
    End If
End Sub

```